

Pojetí subjektu ve filosofii Ladislava Hejdánka

Václav Dostál

♦ bakalářská práce, česky, vznik: Praha, 2013 ♦ poznámka: Univerzita Karlova v Praze. Filozofická fakulta. Ústav filosofie a religionistiky. 42, xxxi s. ♦ web

♦ bachelor thesis, Czech, origin: Praha, 2013 ♦ web

Univerzita Karlova v Praze

Filozofická fakulta

Ústav filosofie a religionistiky

Václav Dostál

Pojetí subjektu ve filosofii Ladislava Hejdánka

The Conception of Subject in the Philosophy
of Ladislav Hejdánek

Bakalářská práce

Praha 2013

vedoucí práce: prof. Lenka Karfíková, Dr. theol.

Poděkování

Za vedení práce a cenné otázky k jejímu tématu jsem vděčný prof. Lence Karfíkové, velké díky za průběžné konzultování tématu a mnohé důležité rozhovory dlužím zejména Václavu Tollarovi a řadě dalších přátel z Archivu Ladislava Hejdánka i mimo něj. Stejně tak bych rád poděkoval svým blízkým za zvýšenou trpělivost zejména v závěrečné fázi psaní práce. A děkuji ovšem také Ladislavu Hejdánkovi za přečtení práce, za společná setkání, zážitky nezávistivého filosofování a za jeho život a dílo vůbec.

Prohlašuji, že jsem bakalářskou práci vypracoval samostatně, že jsem řádně citoval všechny použité prameny a literaturu a že práce nebyla využita v rámci jiného vysokoškolského studia či k získání jiného nebo stejného titulu.

V Praze dne 9. 8. 2013

.....

Václav Dostál

Abstrakt

Filosof Ladislav Hejdánek (*1927) přichází s myšlenkou, podle které je každý subjekt událostí trvající v čase. Subjektem přitom není jen živočich nebo rostlina, ale i buňka, molekula, atom nebo subatomární částice. Subjekt zároveň není ustaven „zvenčí“ – vzniká proto, aby se dosáhlo kontinuity mezi sérií akcí, a je zakládán „zdola“ samotnými akcemi, pro které je jeho vznik atraktivní a žádoucí. Práce chce ukázat, proč a jak k tomuto pojetí subjektu Ladislav Hejdánek dospívá a jaké z něj vyplývají důsledky. Kromě publikovaných textů se práce opírá o Hejdánkovy „myšlenkové deníky“, dosud nevydané téměř každodenní záznamy za několik desítek let, které spravuje a postupně digitalizuje Archiv Ladislava Hejdánka.

Klíčová slova

Ladislav Hejdánek, česká filosofie, subjekt, událost, časovost, akce, reaktivita, Pierre Teilhard de Chardin

Abstract

Philosopher Ladislav Hejdánek (*1927) comes up with an idea that every subject is an event taking place in time. Moreover, not only an animal or a plant is taken to be a subject, but a cellule, a molecule, an atom or a subatomic particle as well. A subject is not formed “from outside”, too – it is established in order to achieve a continuity within a series of actions and it is constituted “from below” by the very actions for which the formation of a subject is attractive and desirable. The thesis wants to show why and how Ladislav Hejdánek comes to this conception of subject and what consequences flow from it. In addition to published texts, the thesis builds upon Hejdánek’s “diaries of ideas”, still unpublished, nearly everyday records from a number of decades that Archive of Ladislav Hejdánek has been looking after and successively digitizing.

Keywords

Ladislav Hejdánek, Czech philosophy, subject, event, temporality, action, reactivity, Pierre Teilhard de Chardin

Obsah

Úvod.....	7
1. Co to znamená být subjektem.....	9
1.1 Subjekt jako typ pravé události.....	11
1.2 Nitro a vnějšek subjektu.....	13
1.3 Reaktivita subjektu.....	15
1.4 Jednota subjektu.....	18
2. Přírodní, společenské a dějinné „supersubjekty“.....	22
2.1 Teilhardova vize.....	22
2.2 Hejdánkovo pojetí.....	25
3. Reakce na Hejdánka v literatuře.....	29
3.1 Filip Karfík.....	29
3.1.1 Nitro události a její budoust, vnějšek události a její bylost.....	29
3.1.2 Hejdánkova odpověď.....	33
3.1.3 Hejdánek a dějiny filosofie.....	35
Závěr.....	37
Seznam použité literatury.....	41
Primární literatura.....	41
Ostatní (sekundární) literatura.....	42
Seznam příloh.....	I
Příloha č. 1: Hejdánkovy nepublikované texty k tematice subjektu.....	II
Pojetí subjektu (Výklad z disertační práce) [1956].....	II
Událost a kosmos [1956].....	IX
Dění a změna [1957].....	XII
Čas (významy) [2006].....	XX
Budost (pravé události) [2006].....	XXI
Událost a její „časovost“ [2006].....	XXII
Vznik – vnitrosvětý [2007].....	XXIII
Čas – odkud je generován? [2007].....	XXIV
Identita (pro bytost) [2007].....	XXVI
Události primordiální (a vyšší) [2008].....	XXVII
Příloha č. 2: Obrazový doprovod.....	XXVIII

Motto:

I nejhlubší myslitelé prvních dvou třetin našeho století se utápějí v nuancích a jemnostkách; jako přípravná práce to je dobré, ale nová filosofie (tj. nová filosofická cesta) bude vypadat jinak. Budoucnost má jen takové myšlení, které se dovede podívat z nového úhlu na základy, z nichž vyrůstá, na svou minulost, a ovšem které dovede postavit proti tehdejším východiskům východiska nová, která však se k oněm neobracejí zády, ale představují výzvu k polemice a přehodnocení veškeré dosavadní tradice (a ne přehodnocení paušálního, nýbrž detailního). Nové myšlenky totiž nevznikají bez rozhovoru a polemiky s myšlenkami starými. Filosofie představuje myšlení výrazně dějinné (již od nejstarších řeckých filosofů tomu tak bylo a řada z nich si to dokonce velmi jasně uvědomovala – sókratovská a platónská dialektika o tom průkazně svědčí a Aristotelés vykládá řadu problémů právě historicky, v návaznosti na dosavadní myslitele). A dějinnost filosofie stojí a padá s tím, jak dovede do své přítomnosti vtáhnout co nejrozsáhlejší (či spíše nejhlubší, nejvzdálenější) minulost a ukázat ji v novém kontextu, v novém světle.

Konkrétně to pak znamená, že proti výrazným a poměrně jednoduchým tezím starých myslitelů musíme být schopni formulovat podobně výrazně a poměrně jednoduše své teze nové. Nemůžeme zůstat jen u komplikovaných komentářů (sebekritičtějších a poučenějších), ale musíme přistoupit k vlastním myslitelským činům.

Myšlenkové deníky, 1980, 80–010 (27. 1. 1980)

Úvod

Nesmírně dlouhá epocha, zahájená naukou eleatskou, je od minulého století v krizi. Po celou tu dobu se neměnnost, trvalost, klid považuje za cosi evidentního, co se bezprostředně podává našemu rozumu a poznání, zatímco změnu, pohyb, proměnlivost je třeba vyložit. Tento způsob nazírání utrpěl v posledních desetiletích povážlivé trhliny. Dnes už nedovedeme ukázat na nic pevného, na nic neměnného, na nic, co by bylo nehybným pozadím všech změn. Dnes už vidíme pohyb, proměnlivost, změnu všude. Obrovská nesnáze však spočívá v tom, že nejsme dostatečně teoreticky připraveni, abychom nové myšlenky dali určitější tvar, abychom ji filosoficky vyjádřili, formulovali. Celé naše myšlení, ba samotná řeč nám klade nejtěžší překážky.

Ladislav Hejdánek, *Děni a změna*, 1957

Ladislav Hejdánek je po mém soudu ze současných českých filosofů patrně nejpozoruhodnější a nejinspirativnější postava. Zaujme na první pohled už odvahou vystavět vlastní myšlenkový projekt, čímž se také v prostředí současných akademických filosofů stává výjimečným. Jeho celková koncepce, velmi hrubě řečeno, je vedena snahou poukázat na to, že tradiční pojmové (zpředmětnující) myšlení nepostihuje povahu skutečností, které věcmi či předměty nejsou. Tradiční pojmovost podle něj selhává mimo jiné proto, že nepracuje s časovostí či děním, která je ovšem pro subjekty podstatná. Proto navrhuje široké pojetí subjektu, ve kterém časovost hraje ústřední roli.

Cílem této práce je především podat v relativně stručné a ucelené podobě základní souhrn Hejdánkova chápání subjektu. To poté v druhé kapitole porovnám v otázce tzv. „supersubjektů“ s pohledem francouzského myslitele Pierra Teilharda de Chardin, kterému se Hejdánek ve svých úvahách o subjektech v některých ohledech blíží. Ve třetí kapitole se pak dotknu vybraných témat z kritických reakcí na Hejdánkovu koncepci.

Nejdůležitějšími (nejpropracovanějšími, nejrozsáhlejšími) texty k dané tematice, z kterých budu také ponejvíce vycházet, jsou Hejdánkova disertační práce *Pojetí pravdy a některé jeho ontologické předpoklady* (1952), kniha *Úvod do filosofování* (1971), nedokončená studie *Nepředmětné myšlení* (1982) a zejména Hejdánkova stěžejní studie *Nepředmětné myšlení a nepředmětná skutečnost* (1982). Kromě těchto vydaných textů odkazují často i na Hejdánkovy nepublikované tzv. myšlenkové deníky – téměř každodenní záznamy z průběhu několika desítek let, které spravuje a postupně digitalizuje Archiv Ladislava Hejdánka (www.hejdanek.eu).

Počítám s Hejdánkovou filosofickou koncepcí jako v principu jednotnou od jeho prvních publikovaných prací (zejména Hejdánkova disertace z roku 1952) do současnosti (i dále do

Hejdánkovy „budosti“, tedy jeho vlastní budoucnosti). Nesleduji příliš podrobně drobné proměny, které u Hejdánka v pojetí tématu nastávaly, přestože také jim by bylo možné se věnovat (ovšem detailní přehled Hejdánkova vývoje by i jen v otázce subjektu a subjektivity by znamenal psát už slušně rozsáhlou disertační práci). Na některé významnější posuny Hejdánkova chápání ovšem tu a tam upozorňuji.

1. Co to znamená být subjektem

Má-li člověk jako subjekt svou vnější, ale i svou vnitřní stránku, může tomu být tak, že Bůh či řád jako to, co „býti má“, i pravda i spravedlnost jsou na té straně, k níž míří jeho vnitřní, subjektivní stránka, kdežto poznatá pravda, nalezená a uskutečňovaná spravedlnost, pozitivní řád i právo jsou na straně opačné, tj. vnější, objektivní, resp. v jejím směru. (...) Zbývá jen rozšířit pojem subjektu i na nejnižší úroveň přírodní; člověk se pak liší od nižších subjektů tím, že má organizovanou subjektivní sféru, jíž nutně prochází všechno na historické úrovni. To, co „býti má“, platí tedy v dějinách jen prostřednictvím lidské subjektivity, a všude v přírodě prostřednictvím subjektivity, tj. prostřednictvím subjektivní stránky věcí-subjektů.

Ladislav Hejdánek, Dopis Boženě Komárkové, 4. 12. 1952

Začneme u toho, jak Hejdánek subjekt definuje a jakými typickými rysy se podle něj každý subjekt vyznačuje, abychom se posléze dostali k otázce „supersubjektů“. Tam se pokusíme o porovnání Hejdánkova pojetí s vizemi Teilharda de Chardin a ukážeme si, proč podle Hejdánka dějinné nebo společenské „supersubjekty“ (na rozdíl od Teilhardova pojetí) nejsou skutečnými (pravými), ale jen zdánlivými (nepravými) subjekty. Poté přijde řada na komentář k hejdánkovské „sekundární literatuře“.

Co se vlastně subjektem v našem kontextu míní? Problematice subjektu se Ladislav Hejdánek věnoval už jako pětadvacetiletý ve své disertační práci z roku 1952 a nepřestal se jí věnovat dosud. Jako výrazné téma Hejdánkova myšlení se otázka subjektu prolíná jeho texty od padesátých let do současnosti víceméně pravidelně. Mimo jiné díky postupnému objevování Hejdánkových „myšlenkových deníků“, tedy jakýchsi filosofických zápisníků plných myšlenkových experimentů, příprav na bytové semináře, všemožných náčrtů a opakovaného projasňování vlastních filosofických stanovisek, se tematika subjektu a subjektivity ukazuje jako jedna z klíčových linií Hejdánkova myšlení vůbec. Nepřekvapí tím pádem, že vymezení subjektu se u Hejdánka najde ve vícero podobách a formulacích. Než ovšem přistoupíme přímo k nim, bude třeba vysvětlit jedno z důležitých rozlišení Hejdánkovy filosofie, bez kterého se při zkoumání toho, co je to subjekt, neobejdeme – a to rozlišení mezi tzv. pravými a nepravými událostmi, respektive pravými a nepravými jsoucnými.

Vyjdeme od prvního zachytného bodu, kterým je časovost – Hejdánkovo chápání subjektu je totiž nemyslitelné bez zásadního počítání s časovostí či děním. Jedním z klíčových pojmů, kterým chce Hejdánek vystihnout toto dění, je *událost* jakožto celek určitého dění. Událost

není pouhou změnou, ale něčím, co má svůj počátek, průběh a konec.¹ Svět je podle Hejdánka v posledu tvořen právě událostmi dějícími se v čase, což sám vyjadřuje například takto:

Je-li dění (a tím i časovost) v samých základech veškeré skutečnosti, znamená to, že žádné jsoucno (tj. skutečné jsoucno, nikoli myšlenková konstrukce) není jako takové nikdy a nikomu (ničemu) dáno celé a najednou, nýbrž že se děje, tj. že se postupně a vždy jen zčásti ukazuje, vyjevuje, že k němu (s výjimkou extrémních případů počátku a konce) vždycky náleží něco z toho, k čemu ještě nedošlo a co nenastalo, a naopak něco z toho, co už nastalo a pominulo. ‚Celé‘ jsoucno nikdy není aktuálně jsoucí v tom smyslu, jak o jsoucím přemýšlela presokratická filosofie (zejména ovšem pod sugestivním tlakem myšlenky jsoucího ve smyslu Parmenidově); jinak řečeno, neexistuje žádné jsoucno, které by bylo ryze prezentní.²

Je-li tedy řeč o „jsoucnech“, podle Hejdánka nemluvíme o něčem statickém a neproměnlivém, ale o něčem, co můžeme popsat dynamicky právě jako události. Události pak můžeme rozdělit na pravé a nepravé (někdy Hejdánek mluví ekvivalentně také o pravých a nepravých jsoucnech). Mezi pravé události patří živé organismy, ale také například buňky, molekuly, atomy nebo subatomární částice; nepravými událostmi jsou například kámen nebo hromada písku. Čím se pravé události odlišují od nepravých, je jejich vnitřně založená integrita – pravé události jsou sjednoceny a udržovány v jednotě „zevnitř“, zatímco nepravé „zvenčí“. Tím se chce říci, že pravá událost (například živočich) je sama sebou bez ohledu na to, jestli ji někdo pokládá za pravou událost. Pravá jsoucna jsou pravými jsoucny nezávisle na tom, zda je tak někdo vnímá, kdežto nepravá jsoucna se ustavují právě tím, že je někdo jako jsoucna chápe, rozumí jim jako jsoucňům, reaguje na ně jako na jsoucna.³

Označení tohoto druhého typu událostí jako „nepravých“ plyne z jejich odvozenosti: vzhledem k pravým událostem mají podle Hejdánka nikoli rovnocennou, ale až sekundární povahu. Každá nepravá událost (například hromada písku) totiž může sestávat třeba i z velkého počtu nižších nepravých událostí (jednotlivých zrněk písku), ale v posledu – na nejnižších úrovních – je tvořena událostmi pravými (například molekulami nebo atomy, případně ještě nižšími událostmi). V základu veškeré přírodní skutečnosti tedy stojí nakonec vždy pravé události, nepravé události jsou v posledu agregáty událostí pravých. Povahu vnitřní integrity pravých jsoucen bude zapotřebí ještě objasnit, nicméně Hejdánkovu rozlišení mezi vnitřně sjednocenými pravými událostmi a nepravými událostmi, které

¹ Například zde: HEJDÁNEK, Ladislav. *Úvod do filosofování*, s. 33–34.

² HEJDÁNEK, Ladislav. *Nepředmětné myšlení*, s. 59.

³ HEJDÁNEK, Ladislav. *Nepředmětné myšlení a nepředmětná skutečnost*, s. 84.

vnitřně sjednoceny nejsou, můžeme už nyní rozumět jako pokusu o odpověď na prastarou otázku po tom, co je v pravém smyslu jsoucí, co skutečně jest.⁴

Hned se ovšem nabízí otázka: jak je možné, že skutečnost, která v posledu sestává z pravých událostí, je sama událostí nepravou (například nějaký agregát nebo hromada)? Čím to, že pravé události, které ji na nižší rovině konstituují, nezaručí, aby taková skutečnost byla pravou událostí také jakožto celek (na úrovni celku)? A zase obráceně: jak to, že některé jiné skutečnosti, například vyšší živé organismy, které také sestávají z nižších pravých událostí (například buněk), naopak jsou pravými událostmi i na úrovni celku? V čem se liší jednota prvního a druhého typu skutečností? Tím už se vlastně ptáme po tom, co je to v Hejdánkově pojetí subjekt a jak vzniká.

1.1 Subjekt jako typ pravé události

Dostáváme se tedy k našemu hlavnímu tématu, k otázce po subjektu. V tuto chvíli už můžeme v hrubém přiblížení říci, že subjekty jsou pro Hejdánka typem pravých událostí. Neznamená to ovšem, že by subjektem byla každá pravá událost. Výjimkou jsou virtuální „primordiální události“, předpokládané události „prvního řádu“ (toto pojmenování Hejdánek přejímá od Whiteheada, který mluvil o „primordial events“), které jsou pravými událostmi, ale na nic ve světě nereagují, a proto v jejich případě o subjekty ještě nejde (jak uvidíme, reaktivita je jedním z určujících rysů subjektu). Pro Hejdánka je primordiální událost především teoretickým modelem události na nejnižší úrovni skutečnosti – jde o jakýsi nejmenší možný celek událostního dění, který Hejdánek potřebuje předpokládat, aby na nich mohl vybudovat celé své pojetí skutečnosti. Primordiální rovinu podle něj zatím nemůžeme ztotožnit s žádnou dosud známou rovinou fyzikálně známých událostí, i když je pravděpodobné, že bychom za primordiální mohli snad pokládat události na rovině nejbližší pod energetickými kvanty.⁵

Hejdánkovy primordiální události jsou tedy předně filosofickou hypotézou, ke které má náš myslitel ovšem dobré důvody – k postulování svých primordiálních událostních kvant dospívá především díky tomu, že bere vážně závěry moderní fyziky, která si je vědoma, že prostor ani čas nemají v posledu kontinuální povahu, ale vznikají právě na základě mnoha miniaturních kvant (které mají povahu událostí – dodal by Hejdánek).⁶

⁴ Hejdánek například říká: „Abychom se dostali dál ve vymezení toho, co je opravdu skutečné – a ovšem právě tak i toho, co skutečně jest –, musíme rozlišit mezi dvojím typem ‚skutečných jsoucen‘, mezi tzv. pravými a nepravými jsoucnými.“ HEJDÁNEK, Ladislav. Nepředmětné myšlení a nepředmětná skutečnost, s. 82.

⁵ HEJDÁNEK, Ladislav. Nepředmětné myšlení a nepředmětná skutečnost, s. 132.

⁶ Viz například tato pasáž: „Primordiální událost musíme považovat za základní stavební kámen vesmíru. Někdy to moderní fyzikové vyjadřují tak, že také prostor a čas (lépe: prostoročas) mají ‚atomickou‘ strukturu, tj. nejsou

V Hejdánkově filosofii hraje problém primordiálních událostí svou roli, nicméně pro naše účely jej můžeme dát v tuto chvíli stranou a věnovat se samotným subjektům a tomu, čím se podle Hejdánka vyznačují. Vezměme za východisko jeho následující slova:

Člověk není jediným subjektem v kosmu; otázka postavení člověka ve vesmíru proto není jinak řešitelná než na základě a v rámci otázky, jaké je ve vesmíru postavení subjektu vůbec. K tomu cíli je nezbytno pozorně promyslet pojetí subjektu, který není úběžným bodem introspekce, nýbrž reálným stavebním kamenem univerza. Mám za to, že tu jsou nezbytné dva základní kroky. Především je třeba subjekty jako ontické struktury hledat také na rovině nejnižší a přímo „základní“, tj. s Teilhardem řečeno na rovině „předživého“; subjektem proto nebude jen živý organismus, ale také molekula, atom, subatomární částice, energetické kvantum. Na druhé straně je nutno důsledně chápat subjekt jako časový průběh, proces, dění, událost; základními stavebními prvky univerza nejsou zvenčí definitivně popsatelné elementární partikule, nýbrž události, jak podtrhuje Whitehead. Analýza události jako univerzální struktury všech vesmírných rovin se proto stává předpokladem a základem pojetí subjektu; v tom je pak zahrnuta veškerá problematika času, změny, dění a v posledu i dějin.⁷

Velmi podobné vyjádření potkáváme u Hejdánka na jiném místě o několik let později:

Subjektem je nejenom živočich a rostlina, resp. každá živá bytost, tedy i jednobuněčná, nýbrž makromolekula i obyčejná molekula, atom, subatomární částice a energetické kvantum. (...) To znamená zajisté značný posun od obvyklého pojmu subjektu, jímž se míní subjekt lidský.⁸

Setkáváme se tu jednak s důrazem na časovost subjektu, o které už byla řeč, jednak s důrazem na to, že subjekty potkáváme dokonce i na velmi nízkých úrovních skutečnosti, o kterých máme sklony mluvit jako o neživých. Hejdánek sám dává ve shodě s Teilhardem de Chardin přednost termínu „předživý“. Proč? Jen stručně řečeno: ani tam, kde se na některé evoluční větvi ještě neprojevuje život (například u velkých makromolekul), podle Teilharda ani podle Hejdánka nemůžeme říci, že je život vyloučen. Oba při tom vycházejí z přesvědčení, že jinak bychom neměli vysvětlení pro to, jak se život mohl náhle objevit na úrovních vyšších (například u buněk), pokud na těch nižších nebyl alespoň jakoby „předpřipraven“ – ne snad v podobě života, ale (pro Hejdánka) v podobě reaktibility, která v určitou chvíli

nějakým universálním kontinuem (spojitostí), ale jakýmsi obrovským množstvím časoprostorových událostí, které ovšem přes svou elementární nepatrnost nejsou bodové, nýbrž mají svůj nepatrný rozměr v času i v prostoru. Podobně jako se ve fyzice mluví o nejmenších „kvantech“ energie, můžeme mluvit o „kvantech“ času a prostoru (resp. časoprostoru). Primordiální událost je tedy takovým elementárním časoprostorovým kvantem.“ HEJDÁNEK, Ladislav. Úvod do filosofování, s. 34–35.

⁷ HEJDÁNEK, Ladislav. Subjekt, dění, universum, s. 27.

⁸ HEJDÁNEK, Ladislav. K otázce založení „ontologie subjektivity“, s. 4.

překročí „práh života“. Teilhard a po něm i Hejdánek tedy počítají s tím, že předpoklady pro život jsou ve světě jaksi skrytě přichystány i tam, kde komplexita (pro Teilharda vnitřní složitost a provázanost dané jednotky) ještě nedosáhla potřebné úrovně pro to, aby se život mohl objevit. Zaregistrujeme jej, až když komplexita překročí určitý kritický práh. Teilhard se to pokouší objasnit pomocí analogie s fyzikálními jevy, jako je záření:

Abychom mohli pozorovat změnu setrvačné hmoty [spíše „hmotnosti“, pozn. V. D.], musí se rychlost tělesa přiblížit rychlosti světla. Naše oko zaznamenává záření, teprve když teplota tělesa dosáhne 500 °C. Proč by nemohl způsobit podobný mechanismus, že se nám hmota až ke komplexnostem půlmilionu či milionu jeví jako ‚mrtvá‘ – vlastně bychom měli říkat ‚předživá‘ – a pak se začíná ‚rozžhavovat‘ životem?⁹

1.2 Nitro a vnějšek subjektu

Máme tedy určitou hrubou představu o tom, na jaké skutečnosti pojem subjektu Hejdánek vztahuje. Nyní se můžeme postupně věnovat hlavním vlastnostem a rysům, kterými se subjekty jakožto takové podle Hejdánka vyznačují, a tak se pokusíme lépe proniknout do toho, co to vlastně znamená, má-li nějaká událost subjektní charakter. Nejprve bude na řadě problematika vnějšku a niternosti subjektu.

Pravé události, a tedy i subjekty, se od událostí nepravých liší v tom, že se vyznačují něčím, co Hejdánek označuje jako „nitro“. Už ve své disertační práci tvrdí, že subjekt má vnější i vnitřní (nebo také objektní i subjektní) stránku.¹⁰ Jinými slovy: každý subjekt je non-objekt, nemá jen vnější, předmětnou stránku, kterou můžeme vnímat, pozorovat, popisovat, ale také stránku niternou nebo – jinými slovy – nepředmětnou. Co to ovšem znamená?

S vnější neboli předmětnou stránkou subjektů máme bezprostřednější zkušenost a dokážeme si patrně lépe představit, co jí Hejdánek myslí. Předmětnou, vnější stránku rozeznáváme u skutečností kolem nás postižitelných smysly jako to, co je nám z dané skutečnosti, ať už jde o pravou nebo nepravou událost, smyslově přístupné, co na ní můžeme vnímat zrakem, sluchem atd. Jak je tomu ale s nitrem neboli s nepředmětnou stránkou subjektu? Nitrem se nemyslí snad to, co se nachází prostorově vzato „uvnitř“ předmětné

⁹ TEILHARD DE CHARDIN, Pierre. *Místo člověka v přírodě*, s. 18–19. V originále: „Il faut que la vitesse d'un corps approche de celle de la lumière pour que sa variation de masse nous devienne apparente. Il faut que sa température atteigne 500 degrés pour que son rayonnement commence à affecter nos yeux. Pourquoi ne serait-ce pas exactement en vertu du même mécanisme que, jusqu'aux approches d'une complexité d'un million ou un demi-million, la Matière nous paraît « morte » (en réalité c'est « pré-vivant » qu'il faudrait dire), – tandis que, au-delà, elle commence à rougeoier de la Vie ?“ TEILHARD DE CHARDIN, Pierre. *La place de l'homme dans la nature*, s. 28.

¹⁰ HEJDÁNEK, Ladislav. *Pojetí pravdy a některé jeho ontologické předpoklady*, s. 105.

stránky subjektu (jako například vnitřní orgány, tkáně nebo jednotlivé buňky v živých organismech) – to jsme stále ještě u předmětné stránky subjektu, přestože nám v tomto případě není bezprostředně smyslově přístupná (použít termín „vnějšek“ tu není příliš výstižné, proto „předmětná stránka“ subjektu). Nitro naprosto nemá předmětnou povahu – proto o něm Hejdánek někdy raději než jako o nitru (což je termín, který nese prostorové konotace) mluví jako o nepředmětné stránce subjektu.

To, že nitro není něčím, k čemu by bylo možné přistoupit zvnějšku, ukazuje Hejdánek například na Leibnizově výkladu o „vnitřní stránce“ monád („subjektů“) v metafoře o mozku jakožto mlýnu (podává ji v *Monadologii*). Můžeme si představit lidskou mysl (mozek) jako mlýn a sebe sama jako tak malé, abychom do tohoto mlýna mohli vstoupit; jistě pak budeme mít možnost pozorovat v činnosti různé mechanismy tohoto orgánu naší mysli – ovšem samotnou myšlenku nikde neuvidíme. Povaha nitra se tu tedy nastiňuje na protikladu v posledu předmětných pochodů v mozku a myšlenky coby něčeho, co se předmětnému uchopení vymyká. Hejdánek dále pokračuje:

Tady už zcela zřetelně vidíme posun či radikalizaci v pojetí „vnitřního“: vnitřkem v jistém neradikálním smyslu jsou ovšem i ty četné mechanismy v mozku, přirovnaném k mlýnu. Ale vnitřkem v radikálním, hlubokém smyslu jsou právě ty myšlenky, s nimiž se nesetkáme tak, abychom je měli před sebou, ani kdyby se nám podařilo vstoupit do onoho mozku-mlýna. Z toho tedy můžeme odvodit další důsledek: nitro nejen znamená vnitřní rozlišenost a strukturovanost, ale znamená takovou strukturu, k níž se nelze dostat, k níž nelze přistoupit zvnějšku, která není před námi jako cosi vnějšího, objektního, předmětného.¹¹

Otázku vnitřku a vnějšku můžeme nasvítit ještě z jiného úhlu, který nám také pomůže dospět k objasnění toho, proč Hejdánek pro druh pravých skutečností, o kterých je řeč, volí právě termín „subjekt“. V referátu pro filosofický seminář J. B. Kozáka říká, že subjektem nazývá „soustavu či organizaci událostí, dějů, procesů a souvislostí jednotně soustředěných (s jediným středem)“. Termínem subjekt se má zdůraznit to, že „není jen povrch věcí, nýbrž vskutku i to, co je pod ním: neboť pod vnějšími vztahy věcnými, objektními jsou ještě relace vnitřní, subjektní“. U každé skutečnosti bychom sice našli rozmanitou spleť jejích souvislostí s jinými skutečnostmi, ovšem „věc není pouhým souhrnem nebo spleť, uzlem veškerých souvislostí, do nichž je zaklesnuta, nýbrž je tu také věc sama, tj. právě něco, co je ‚pod‘ těmito pro ni vnějšími souvislostmi a ‚za‘ nimi, co je ve věci, co je věc jako subjekt.“¹²

¹¹ HEJDÁNEK, Ladislav. *Myšlenkové deníky*, 1974–12, § 132 [7], s. 33–34 (2. 12. 1974).

¹² HEJDÁNEK, Ladislav. *Pojetí subjektu (Výklad z disertační práce)*, bod 9 (Subjekt a souvislosti).

Zde Hejdánek naráží na latinskou etymologii slova „subjekt“ jakožto termínu, který může být odvozován od sloves *sub-iacio*, „vrhat pod“, i *sub-iaceo*, „ležet pod“.¹³ Ihned se ale vymezuje proti možné dezinterpretaci, když se snaží ukázat, že zavedením subjektu nezavádí nehybnou a neměnnou substanci ve smyslu „podstaty“, která ve své neproměnlivosti udává, „co věc je“:

Bylo by ovšem neporozuměním, kdybychom tuto věc samu čili věc jako subjekt chápali jako něco, co trvá uprostřed změn, které se dějí jen na povrchu. Subjekt sám je změnou, je děním, resp. děje se, je procesem, událostí. Jestliže přece trvá, není to pro jeho neměnnost, nýbrž proto, že se aktivně uchovává, že není orientován ve své událostnosti a procesuálnosti prostě odněkud někam, nýbrž od sebe někam, což eo ipso znamená současně i od sebe k sobě. To je základ sebeobnovování.¹⁴

Rozlišení mezi nitrem a vnějškem je tedy pro Hejdánka rozlišením dvou stránek skutečnosti, kde je významné to, že každá z těchto stránek si ze své povahy žádá zcela odlišný přístup. Vnitřní a vnější stránka jsou v subjektu spojeny, jsou – Hejdánkovými slovy – „srostlé“. Proto Hejdánek označuje subjekt za „pravé konkrétum“ (z latinského *con-cresco*, „srůstat“). Mimo jiné tím chce vyjádřit, že mezi oběma stránkami subjektu je možný přechod: jak z nitra do vnějšku, tak z vnějšku do nitra. Aktivita subjektu se projevuje na jedné straně jako zvnějšňování vnitřního a na druhé straně jako zvnitřňování vnějšího.

1.3 Reaktibilita subjektu

Všechny subjekty, ať už jakékoli úrovně, mají schopnost reagovat na jiné subjekty i na jiné události (pravé i nepravé). Právě této schopnosti Hejdánek říká reaktibilita. Reaktibilitou neboli schopností subjektu reagovat svými akcemi (výkony) na skutečnosti kolem sebe je subjekt do velké míry charakterizován jakožto subjekt. Pro Hejdánka je reaktibilita natolik důležitá, že s jejím použitím formuluje přímo alternativní definici subjektu:

Reagovat mohou jen události, a to takové události, které jsou schopny se ze svého zvnějšnění „vrátit k sobě“, tj. něco ze svého zvnějšnění (resp. ze setkání vlastního zvnějšnění s jiným, cizím vnějškem) opět zvnitřnit. Takovým událostem, které jsou schopny vrátit se k sobě, tj. nějak se k sobě samým vztáhnout, říkáme subjekty.¹⁵

¹³ Viz též: HEJDÁNEK, Ladislav. Nepředmětné myšlení a nepředmětná skutečnost, s. 74.

¹⁴ HEJDÁNEK, Ladislav. *Pojetí subjektu (Výklad z disertační práce)*, bod 10 (Subjekt a dění).

¹⁵ HEJDÁNEK, Ladislav. Nepředmětné myšlení a nepředmětná skutečnost, s. 119.

Žádný subjekt by tedy nebyl subjektem bez své reaktibility, která nabírá jednak podobu sebevztahu (sebeuchovávání) a jednak podobu reagování na jiné události, jak Hejdánek podotýká jinde: „Jsoucno (pravé jsoucno, tj. pravá událost), které se nesetkává (s jinými jsoucnými), jako by vůbec nebylo. ... Každé jsoucno skutečně ‚jest‘ jen v tom rozsahu, jak reaguje na druhá jsoucná a jak ta druhá jsoucná reagují na ně. To znamená, že bez ‚setkání‘ není ani existence (výskyt), natož život.“¹⁶

Reaktibilitu Hejdánek pojímá jako širší domyšlení schopnosti vnímání, o které běžně mluvíme u živých organismů. Protože už ale víme, že Hejdánek chce jako subjekty myslet i předživé události (elementární částice, atomy, makromolekuly), nepřekvapí nás, že pojem vnímání rozšiřuje natolik, aby získal nový pojem, použitelný pro celou paletu subjektů- jsoucnů, o kterých chce mluvit. Reaktibilita znamená obecnou schopnost reagovat, vztahovat se k jiným subjektům (nebo k sobě):

My budeme místo o „vnímání“ raději mluvit o reaktibilitě, a to z důvodů zásadního rozšíření dosavadního chápání. Jestliže rozšíříme obsah pojmu „subjekt“ (...) tak, aby zahrnoval nejen všechny organismy, i ty nejnižší, ale dokonce i subjekty „předživé“, musíme analogicky rozšířit i své chápání „vnímání“ a neomezovat se tedy na to, co je – jak nám říká zkušenost – prostředkováno smyslovými orgány. Zároveň ovšem musíme podržet pojetí „reaktibility“ jako schopnosti akce, aktivity, neboť každá reakce je založena jako „akce“.¹⁷

Vzájemná reaktibilita událostí – jejich nesčetné vztahy a vzájemné reakce – je podle Hejdánka tím, díky čemu můžeme vlastně mluvit o univerzu. Událost, která by proběhla a skončila s tím, že už na ni žádná jiná událost nenavázala a nenaváže, jako by vlastně ani neproběhla. Události, které na nic nereagují, se podle Hejdánka nestávají součástí světa – pokud pominou bez jakéhokoli navázání, nezapojí se do něj (tady má Hejdánek na mysli především tzv. virtuální částice vyskakující z vakua, které jsou právě takovými událostmi, na které nic nenavázalo). Hejdánkovo pojetí univerza je tedy takové, že v něm jde o zřetězení a vzájemné reakce neuvěřitelně komplikované spleti událostí – svět je tvořen právě těmito vykonávanými vztahy jedněch událostí k druhým. Trvání je umožněno jen díky tomu, že události jsou schopny na sebe reagovat a navazovat.¹⁸

Můžeme se dále ptát: čím je vůbec aktivita subjektu umožněna – odkud se jeho schopnost reaktibility vlastně bere? V referátu pro J. B. Kozáka z roku 1956 Hejdánek jako princip aktivity subjektu vyzdvihuje jeho vnitřní stránku. Za zdroj „veškeré reálné (skutečné)

¹⁶ HEJDÁNEK, Ladislav. *Mýšlenkové deníky*, 2009, 091219–4 (19. 12. 2009).

¹⁷ HEJDÁNEK, Ladislav. *Mýšlenkové deníky*, 2001, 010204–1 (4. 2. 2001).

¹⁸ Viz například: HEJDÁNEK, Ladislav. *Úvod do filosofování*, s. 40.

aktivitu“ považuje v posledu „vnitřní, subjektivní stránku věci“, zatímco „vnější, objektivní stránka je zdrojem setrvačnosti“.¹⁹ Totéž se (prakticky stejnými slovy) tvrdí i v Hejdánkově o něco dřívější disertační práci z roku 1952.²⁰

V tomto bodě nicméně můžeme časem v Hejdánkově myšlení pozorovat určitý posun a domyšlení celé otázky v rámci široce pojaté „filosofii nepředmětnosti“. Později totiž Hejdánek zdůrazní jako zdroj akcí nikoli sám subjekt (respektive jeho subjektivní stránku), ale tzv. ryzí nepředmětnost: „Každá událost se tedy děje, ‚hýbe se i trvá‘ z moci absolutní budoucnosti, z moci ryzí nepředmětnosti. Tím spíše to pak platí o živých bytostech.“²¹ (Vidíme, že Hejdánkovo pojetí subjektu, které se původně rodilo pod vlivem německého idealismu, zejména Hegela, se tu časem proměňuje, patrně díky vlivu filosofie existence, zejména Jasperse a Heideggera. Jde ovšem o souvislost, která by si u Hejdánka teprve žádala důkladnější probádání a prokázání.)

Na tomto místě se otevírá rozsáhlá otázka po povaze budoucnosti a času vůbec, která je pro Hejdánka mimořádně důležitá, ale zasloužila by si vlastní detailní zpracování. Zevrubnější výklad o ryzí nepředmětnosti by byl už samostatným tématem, a tak se tu spokojíme s tím, že si jen stručně naznačíme myšlenku, která za Hejdánkovým závěrem stojí: aby se vůbec mohla odehrát určitá událost, je k tomu podle Hejdánka zapotřebí času.²² Odkud se tento čas bere, jak jej jednotlivá událost získává? Podle Hejdánka nás toto tážení dovádí právě k tomu, o čem mluví jako o ryzí nepředmětnosti či také „absolutní budoucnosti“. Poněvadž zdrojem přicházejícího (budoucího) času nemůže být něco již míjejícího nebo minulého, kde bychom tedy měli hledat jinde než v tom, co zatím nenastalo, co přísně vzato ještě „není“, čili v budoucnosti? V tomto smyslu je tedy zdrojem událostného dění „absolutní budoucnost“, protože právě ona je tím, co akcím „dává“ potřebný čas:

A zde se otvírá náš základní problém: jak máme rozumět ‚časovému‘ charakteru oné počáteční fáze událostného dění, kdy událost sama je ještě celá čirou ‚budostí‘ [Hejdánkuv termín pro vlastní budoucnost události, pozn. V. D.]? Odkud by se mohla brát tato čirá budoust, ba ještě i později jen částečná (zprvu převažující, později se stále tenčící a slábnoucí) budoust v průběhu událostného dění? Rozhodně nikoli z čehokoli již jsoícího (a tím méně již bylého), nýbrž leda z času ještě nenastalého, ale teprve nastávajícího, teprve přicházejícího – tedy z budoucnosti! ‚Čirá budoust‘ se nemůže odvozovat ani rodit z události samé, neboť v tom momentě, kdy lze o

¹⁹ HEJDÁNEK, Ladislav. *Pojetí subjektu (Výklad z disertační práce)*, bod 15 (Akce jako přesahování).

²⁰ HEJDÁNEK, Ladislav. *Pojetí pravdy a některé jeho ontologické předpoklady*, s. 131.

²¹ HEJDÁNEK, Ladislav. *Nepředmětné myšlení a nepředmětná skutečnost*, s. 123.

²² „Událost se může začít dít (odehrávat) pouze díky tomu, že na to ‚má‘ potřebný čas, tj. když je jí nějaký čas přidělen a ona jej ‚přijme‘ jako svůj, když si ten potřebný čas přivlastní.“ HEJDÁNEK, Ladislav. *Myšlenkové deníky*, 2007, 070303–1 (3. 3. 2007).

čiré budousti mluvit, sama událost se ještě nezačala dít; odehrávat se událost může začít ovšem teprve poté, co má k dispozici potřebný svůj čas, aby si jej osvojila. (...) Tato ‚čirá budoust‘ nemůže pocházet leč z budoucnosti, mohli bychom užít Rahnerova termínu ‚absolutní budoucnosti‘, která je vskutku v jistém smyslu ‚absolutní‘, neboť ode všech jednotlivých budoustí ‚oddělená‘, ovšem zároveň také v nich a jejich prostřednictvím k jednotlivým událostem přicházející a je jejich ‚vlastními‘ budoustmi obdařující.²³

1.4 Jednota subjektu

Myšlenka, která se v posledu skrývá za Hejdánkovým rozlišením mezi pravými a nepravými událostmi, se týká pojetí jednoty subjektu. Hejdánek má na mysli jednotu specifickou: jednotu vykonávanou a garantovanou „vnitřně“ a „zdola“ – ne tedy vnějškovou jednotu, kterou by subjekt nadiktoval svým složkám jako vnější „vládce“, který by subjekty nižší úrovně, které jsou do něj zapojeny, sjednotil násilně. Proti takovému pojetí jednoty se Hejdánek naopak vymezuje.²⁴

Podle Hejdánka to musejí být samy nižší události, kdo o vytvoření subjektu usiluje – jinak bychom neuměli vysvětlit, jak je možné, že se v průběhu evoluce nějaké subjekty vůbec objevily. Kdyby měl být subjekt „vládcem“, který garantuje svou jednotu svrchu, nikdy by nevznikl, neměl by, jak – nemá jinou možnost než se ustavit z toho, co mu předchází. Už u událostí té nejnižší úrovně tedy potřebujeme předpokládat cosi jako „chuť žít“ (jak by řekl Teilhard de Chardin, kterého si tu Hejdánek bere za svůj inspirační zdroj) – ochotu událostí reagovat a navazovat na sebe, integrovat se, spojovat se. Subjekt je produktem, výsledkem tohoto úsilí.²⁵ Nepřekvapí nás tím pádem, že s ustavením subjektu jako takového blízce souvisí právě reaktivita. Ta se tu projevuje ve specifických událostech (výkonech), kterým Hejdánek říká „akce“:

Je-li principem reaktivity návrat subjektu k sobě, je zřejmé, že i tento návrat má svůj závažný předpoklad. Vracet se k sobě může jen takový subjekt, který sám sebe opustil. Subjekt opouští sám sebe v akci. Základem reaktivnosti je tedy aktivita, podstatou re-akce je akce.

Akce je událostí; začíná tedy jako vnitřní a postupně se zvnějšňuje, zpředměťňuje. Avšak akce je vždy akcí určitého subjektu – v tom se odlišuje od události obecně. (...) Nebýt ustavičného

²³ HEJDÁNEK, Ladislav. *Myšlenkové deníky*, 2007, 070303–1 (3. 3. 2007).

²⁴ „Subjekt však nepřichází zvenčí, aby zvenčil, a tedy násilně ovládl sérii akcí a seřadil je do potřebné navazující řady, ale je zakládán samotnými akcemi, tj. jeho vytvoření je pro samotné akce atraktivní a ‚žádoucí‘.“ HEJDÁNEK, Ladislav. *Úvod do filosofování*, s. 214.

²⁵ HEJDÁNEK, Ladislav. *Úvod do filosofování*, s. 212.

aktivního (!) obnovování, přestal by subjekt být subjektem. Z toho uzavíráme, že akcemi je subjekt založen i udržován.²⁶

Jak si máme vznik subjektu představit? Hejdánek nám nepřichází na pomoc s konkrétními příklady, jisté ale je, že s počátky subjektu je úzce spjata schopnost události, která zatím subjektem nebyla, vztáhnout se k sobě samé, navázat na sebe – tedy schopnost určitého sebevztahu. Z Hejdánkových vyjádření se zdá vyplývat následující schéma: na nejnižší rovině skutečnosti mějme událost, která se ještě nedovede vztáhnout (vrátit) k sobě; hrubě si ji pro názornost můžeme představit jako (virtuální) částici, která ještě na žádnou jinou událost nezareaguje a ani jiná událost nezareaguje na ni. Pokud po ní ve světě nezůstanou žádné „pozůstatky“, na které by bylo možné reagovat, zůstane taková událost takříkajíc bez odezvy. Pokud ale přestane být „ryzím vnitřkem“ a dokáže se k sobě vztáhnout, půjde už o subjekt, o „srostlici“ vnějšího a vnitřního – toho, co už se alespoň do jisté míry zvnějšnilo, a toho, co (zatím) zvnějšněno není. Bez toho, aby se událost alespoň částečně zvnějšnila, nebude takového sebevztahu schopna, nebude se do něj mít odkud „opřít“. Hejdánkovými slovy řečeno:

Uvažme alespoň stručně povahu a průběh akce. Jejím zdrojem není nic předmětného, nýbrž ryzí nepředmětno. Ve svém průběhu však akce překonává hranici mezi nepředmětnem a předmětnem, bere na sebe postupně předmětnou podobu a na svém konci zasahuje do předmětného světa. (...) Zásah je koncem akce jednak tím, že je v něm dosaženo ‚cíle‘, tj. že se v něm akce stává ryzí předmětností, a tím, na druhé straně, přestává být sama sebou a stává se čímś jiným. Toto ‚cosi jiné‘ je rezultátem, pozůstatkem akce, jakousi její stopou (která po jistý čas může trvat samostatně, aniž by byla stále ještě nesena akcí). Aby tato ‚stopa‘ prodloužila své trvání, aby se stala dlouhým setrváváním, dlouhotrvající setrvačností, je zapotřebí, aby byla ‚oživována‘ dalšími akcemi, aby byla obnovována. (...) K tomu je zapotřebí, aby akce překročila samu sebe v jiném smyslu, než že se sama opustí, a tím skončí. Proto musí dodatečně založit ještě jiný svůj ‚konec‘, jiný ‚cíl‘, který nejenže není ryzí předmětností, nýbrž srostlicí nepředmětného a předmětného... (...) Akce míří přes svůj konec k cíli, jehož sama o sobě nemůže dosáhnout. Volí tedy okruh a obchůzku: zadrží část svého spádu a obrátí jeho směr ještě k jinému ‚konci‘, totiž k vytvoření a udržení subjektu, který je schopen integrovat celou řadu akcí ve smysluplnou sérii, schopnou dosáhnout i cíle, jaký je pro jednotlivou akci nedosažitelný.²⁷

Tento sebevztah akce nebo „návrat k sobě“, kterým se ustavuje jednota subjektu, Hejdánek předpokládá už na té nejnižší úrovni, na které subjekt může vzniknout (například

²⁶ HEJDÁNEK, Ladislav. *Děni a změna*, bod Aktivita.

²⁷ HEJDÁNEK, Ladislav. *Úvod do filosofování*, s. 212–214.

u atomů či snad ještě nižších částic). Nejlépe ho ovšem můžeme popsat naopak na nejvyšší (lidské) úrovni, na které je subjekt schopen reflexe – právě v ní totiž subjekt zřetelně přistupuje sám k sobě. V reflexi vztažené přímo k sobě tak máme vedle sebe dvojí stránku subjektu, respektive dvojí subjekt: jednak subjekt reflektující, který k něčemu (k sobě) přistupuje, a jednak subjekt reflektovaný, ke kterému je přistupováno. To, že v posledu jde o jeden a týž subjekt – tedy vznik jeho integrity – vysvětluje Hejdánek jako aktivitu onoho přistupujícího subjektu, jako jeho vykonávání „návratu k sobě“, jako to, že přistupující subjekt v posledu „chápe“ ten subjekt, ke kterému přistupuje, jako sám sebe. Hejdánek to vyjadřuje následovně:

Tento subjekt, který přistupuje, a ten subjekt, k němuž je přistupováno (k němuž se přistupuje), je – vzato z jednoho hlediska, z jedné stránky – týž subjekt, ale nikoliv samozřejmě, samosebou, automaticky. Je to týž subjekt proto, že tady integrující silou, integrující mohutností působí ten subjekt, který přistupuje. (...) Právě tímto navazováním na vlastní minulost a směřováním k vlastní budoucnosti, tj. integrací vlastní minulosti a budoucnosti do přítomné chvíle, do přítomnosti (= při-tom-nosti), tedy rozšiřováním své přítomnosti, se subjekt stává tím, čím jest, tj. subjektem.²⁸

Jednoty pravé události je tedy dosahováno výkonem. Jde o sebevztah – nikoli nutně vědomý, poněvadž takovýto sebevztah Hejdánek předpokládá už na úrovních předvědomých skutečností). Subjekt se stává subjektem tím, že se k určitým akcím hlásí jako ke svým – a tímto svým výkonem je sjednocuje do celku „sebe“. Schopnost subjektu reagovat na své vlastní akce znamená schopnost vrátit se k sobě. Primordiální událost není subjektem proto, že tuto schopnost ještě nerealizuje, zatímco v případě subjektu už mluvíme o události, která se k sobě vztáhnout dokázala.

²⁸ HEJDÁNEK, Ladislav. *Myšlenkové deníky*, 1976–6, § 42 [5], 760514–1, s. 21–23 (14. 5. 1976).

2. Přírodní, společenské a dějinné „supersubjekty“

Zde se ve svém pojetí liším od prof. Kozáka. Universum není celek, není subjekt; alespoň není důvodu, není argumentu, který by se opíral o poznání a který by nás k této domněnce vedl. (Pouhá analogie.) Nemůže být proto nadáno kreativitou, kterou vyhrazuji pro subjekty.

Subjekty podle své úrovně jsou nadány kvalitnější či méně kvalitní, složitější či méně složitou kreativitou. Pojem absolutní kreativity nepovažuji za odůvodněný; jde pouze o úhrn jednotlivých kreačních aktů jako projevu kreačních schopností jednotlivých subjektů.

Ladislav Hejdánek, *Pojetí subjektu (Výklad z disertační práce)*, bod 13 a 14

Poté, co jsme si stručně popsali některé hlavní rysy Hejdánkova chápání subjektu – procesualnost, spojení nitra a vnějšku, reaktibilitu a jednotu garantovanou sebevztahem – se dostáváme k otázce, jak na tom jsou v Hejdánkově klasifikaci jsoucna poněkud specifické skutečnosti jako například mraveniště, les, rodina – tedy k problému „supersubjektů“. Zdá se, že přírodní, společenská a dějinná jsoucna (ekosystém, lidská společnost, národ) jako taková jsou právě takovými supersubjekty, tedy subjekty vyšší úrovně, které v sobě obsahují subjekty úrovně nižší.

K této otázce se Hejdánek vrací opakovaně několikrát (na některých místech se zřetelnou snahou vyrovnat se s tím, jakou odpověď na ni podal Teilhard de Chardin). Například v roce 1982 Hejdánek formuluje problém následovně: „Filosoficky je relevantní otázka, zda jsou kupř. v dějinách identifikovatelné nějaké vyšší a rozsáhlejší subjekty než lidské bytosti. Je kupř. společnost takovým vyšším subjektem? Je takovým subjektem národ? Nebo rasa? Nebo snad stát?“²⁹ Na jiném místě zase čteme: „A pak jsou tu problémy s opačným extrémem: můžeme za vyšší přirozenou jednotku považovat hmyzí společenství, např. včelstvo, mraveniště nebo třeba les? Nebo na lidské úrovni rodinu, kmen, národ, stát?“³⁰

2.1 Teilhardova vize

Přibližme si nejdříve řešení této otázky, které předkládá Pierre Teilhard de Chardin. Teilhard nepracuje s hejdánkovskými termíny pravého a nepravého jsoucna (i když Hejdánek byl v jejich zavedení ovlivněn právě Teilhardem), ale s tzv. korpuskulí nebo přirozenou jednotkou („unité naturelle“).³¹ Význam tohoto Teilhardova pojmu se Hejdánkovu pojmu

²⁹ HEJDÁNEK, Ladislav. Nepředmětné myšlení a nepředmětná skutečnost, s. 129.

³⁰ HEJDÁNEK, Ladislav. Nepředmětné myšlení a nepředmětná skutečnost, s. 82.

³¹ Například: „Naproti tomu kombinací vzniká typ seskupení, který je v každém okamžiku v sobě strukturálně dokončen (i když se může určitou třídou [třídou živých korpuskulí] počínaje – jak ještě uvidíme – neomezeně zevnitř rozšiřovat) – totiž korpuskule (mikrokorpuskule nebo megakorpuskule), jednotka skutečně ‚přirozená‘, a to ve dvojím smyslu: jednak je svým povrchem organicky v sobě omezena a navíc vykazuje na vyšších úrovních

subjektu pozoruhodně blíží: jde o vnitřně sjednocenou a ohraničenou jednotku o určité komplexnosti (strukturální složitosti a provázanosti). Místo komplexní korpuskule nebo přirozené jednotky Teilhard také někdy mluví krátce prostě o komplexnosti či komplexitě. Pro Hejdánka samotného představuje Teilhardova „přirozená jednotka“ jen jiný termín k vyjádření téhož pojmu „niterně organizované jednotky“, které „my budeme říkat ‚subjekt‘“:

Geniální Leibnizova myšlenka, kterou vypracoval jen velmi částečně a zřejmě s cílem vyprovokovat další přemýšlení, je natrvalo spjata s pojmem „monády“ (zdůrazněme znovu: s pojmem, nikoli s názvem, se slovem, neboť místo tohoto slova lze užít i jiných termínů – např. „přirozená jednotka“ Teilharda de Chardin, „osoba“ (Person) Williama Sterna apod.).³²

Hejdánek se k Teilhardovi a jeho „přirozené jednotce“ výslovně hlásí i na řadě jiných míst. V „myšlenkovém deníku“ z roku 1985 například píše:

Proti Husserlovu pojetí budeme nakloněni rozšířit pojem subjektu i na ty sféry, kde k žádnému vytvoření vědomí zdaleka nedošlo a dojít nemohlo a nemůže, tedy přinejmenším na všechny živé bytosti (ale nejspíš – spolu s Teilhardem ve smyslu jeho „unitées naturelles“ – i na přirozené jednotky nižší a nejnižší).³³

Podobnosti mezi Teilhardem a Hejdánkem ovšem neběží do nekonečna. Na otázku, zda existuje nějaká přirozená jednotka komplexnější než člověk, je už Teilhard nakloněn odpovídat spíše kladně, jak vysvětluje například z jeho formulace, že „největší a nejrozsáhlejší komplexností ve vesmíru je – pokud víme – to, co budu (kap. IV.) nazývat planetizovaným lidstvem, totiž noosféra“.³⁴ Teilhardovo vyjádření můžeme ihned porovnat s Hejdánkovou formulací, která v témže duchu jako Teilhard říká něco zcela odlišného: „Nejvyšším typem pravých událostí – a zároveň nejvyšším typem subjektu – jsou lidské bytosti, pokud ovšem můžeme spoléhat na dosavadní znalosti.“³⁵

vnitřní složitosti neklamné známky autonomie.“ TEILHARD DE CHARDIN, Pierre. *Místo člověka v přírodě*, s. 15–16 (v překladu Jiřího Němce a Jana Sokola). – V originále: „Par combinaison, au contraire, naît un type de groupe structurellement achevé sur soi à chaque instant (encore que, à partir d’une certaine classe, nous allons voir [la classe des « corpuscules vivants »], indéfiniment extensible par le dedans) : le corpuscule (micro ou méga-corpuscule), unité vraiment et doublement « naturelle » en ce sens que, organiquement limitée dans ses contours par rapport à soi, elle laisse de plus apparaître, à certains niveaux supérieurs de complication interne, des phénomènes précis d’autonomie.“ TEILHARD DE CHARDIN, Pierre. *La place de l’homme dans la nature*, s. 29–30.

³² HEJDÁNEK, Ladislav. *Myšlenkové deníky*, 2001, 010204–1 (4. 2. 2001).

³³ HEJDÁNEK, Ladislav. *Myšlenkové deníky*, 2010, 100424–1 (24. 4. 2010).

³⁴ TEILHARD DE CHARDIN, Pierre. *Místo člověka v přírodě*, s. 17. – V originále: „... la plus haute et la plus vaste complexité édifiée (à notre connaissance) dans l’Univers est ce que j’appellerai plus loin (Chap. IV) l’Humanité planétisée, – la Noosphère.“ TEILHARD DE CHARDIN, Pierre. *La place de l’homme dans la nature*, s. 33.

³⁵ HEJDÁNEK, Ladislav. *Nepředmětné myšlení a nepředmětná skutečnost*, s. 132.

Noosféru jako novou sféru Země, která je sférou lidského myšlení, lidských myšlenek a myslí, tedy Teilhard pokládá za nejvyšší známý typ komplexity. Ale Teilhard jde i dále: jeho záměr je evoluční a od budoucnosti (i když snad velmi vzdálené) očekává nové sjednocení lidských subjektů na nové úrovni. Připouští, že stejně jako se v průběhu evoluce postupně vynořovaly (po velmi dlouhých časových obdobích) nové korpuskule vyššího stupně komplexity, nemůžeme pokračování tohoto procesu vyloučit ani do budoucnosti. A tak možnost, která přichází v úvahu (pokud se o ni samo lidstvo ovšem bude účinně zasazovat) a kterou Teilhard popisuje jako „planetizaci lidstva“ nebo „personalizaci vesmíru“, je vznik nové úrovně „nad-lidského subjektu“, v kterém by se lidstvo jako takové sjednotilo. Jak by uskutečnění Teilhardovy vize mělo přesně vypadat, zůstává otázkou. Karel Vrána se to ve své knize o Teilhardovi pokouší shrnout takto:

Konečnou dobu lidských dějin a vyzrání obecné kultury si můžeme představit v dohledné budoucnosti jako nové, mohutné vzrůstání všech duchovních energií, shromážděných během staletí. Můžeme též myslit tento poslední věk dějinného vývoje jako nový kritický práh, které vede k vytvoření nového řádu, nového vyššího celku a hlubšího vědomí. Mohli bychom je podle Teilharda popsat jako dokonalé společenství osob, které vzájemně uznávají svou svobodu a společně lnou k absolutnímu ideálu lásky a zákonu bratrství. Překonáním dnešního stavu lidstva dějiny přerostou a překročí samy sebe a vstoupí do rozměru „nadlidství“, které si Teilhard představuje jako jediný celistvý organismus s jediným mozkem a s jediným srdcem. Uskutečnění této organické nadjednoty ovšem nikterak nenaruší osobnostní individualitu, spíše bude poslední a svrchovanou podmínkou jejího konečného rozvoje a naplnění.³⁶

K tomu, aby ke sjednocení lidstva a vzniku nové evoluční úrovně došlo, by bylo ovšem třeba splnit několik podmínek, z nichž zmiňme tu hlavní. Pro Teilharda totiž směřování ke stále větší komplexitě, ke stále komplexnějšímu vědomí, není nic, co by bylo odněkud garantováno, ale možnost, která může nakonec i ztroskotat. Základní podmínkou úspěchu je organičnost a dobrovolnost takového počínání – to, že jednotliví lidé, jednotlivé „lidské korpuskule“, budou o vytvoření nového „nad-subjektu“ usilovat ze své vlastní vůle a ochoty, nikoli pod příkazem či nátlakem zvenčí. To je podle Teilharda také rozdíl jeho představy sjednocení od „sjednocování“ společnosti, jak se o ni pokoušely například totalitní režimy. Jejich tušení bylo tušením správného směru, kudy se má lidstvo ubírat, jak Teilhard říká, ovšem zásadně špatně uchopené. Totalita nadiktována shora není komplexností (stejně jako subjekt podle Hejdánka nevzniká „shora“, ale „zespod“). Teilhard k tomu podotýká:

³⁶ VRÁNA, Karel. *Pierre Teilhard de Chardin*, s. 74–75.

Kdyby mohla molekula krystalické látky cítit a mluvit, odmítla by bezpochyby vstoupit do mřížky, neodpovídající jejímu systému. Takové začlenění by ji ‚zabilo‘. Podobně i lidská částice, psychicky v sobě vysoce soustředěná, snese nakupení a sjednocení s ostatními částicemi jen tehdy, bude-li tato operace respektovat a zvětší-li její nesdělitelnou schopnost myslit a cítit (infinitezimálně) všechny věci, schopnost soustředit vesmír infinitezimálně kolem sebe. I kdyby byl svírán planetárním tlakem sebevíc, bude se člověk nutně vzpírat pokroku socializace, pokud se mu nebude jevit jako síla, neříkám více méně anarchické individualizace, ale personalizace – tj. jako síla, která vede ne k necitelné a slepé kolektivitě, nýbrž k reflektovanému a jednomyslnému seskupení: jinak řečeno, ke konvergentnímu a definitivně soustředěnému systému.³⁷

2.2 Hejdánkovo pojetí

V Hejdánkově filosofii pozorujeme potřebu reagovat na Teilhardovy vize o možnosti nové evoluční roviny subjektů a korigovat je. Spolu s tím Hejdánek odmítá přiznat subjektní charakter jsoucnům, jako je les, společnost, stát: nejde o pravá, ale o nepravá jsoucna, přestože jejich význam pro pravá jsoucna (subjekty), mající k nim určitý vztah, je důležitější než u pouhých agregátů (jako hromada písku). Důvod je podle Hejdánka zřejmý: pravé jsoucno – a také subjekt – musí být sjednocené zevnitř, ovšem takovou vnitřní jednotou se nemůže žádná sociální, ekonomická ani dějinná super skutečnost vykázt, protože postrádá to, čemu Hejdánek říká „nitro“ (jak ještě uvidíme).

Ke konkrétním Hejdánkovým vyjádřením se dostaneme záhy, nejdřív se ale na chvíli podívejme do starších vrstev jeho myšlení. V *Úvodu do filosofování* (1971) se totiž na několika málo místech zdá, jako by Hejdánek Teilhardovu vizi sjednocení neodmítal, ale jako by ji byl nakloněný. V době, kdy Teilharda četl a byl jím výrazně ovlivněn, říká o subjektech toto:

Takovými subjekty jsou například intraatomární částice, atomy, molekuly, makromolekuly, buňky, vícebuněčné útvary žijící pohromadě (ale nevytvářející ještě organismus jednotný), vícebuněčné organismy různých vývojových řad a stupňů, společenstva organismů, živé bytosti s vysoce vyvinutým mozkem a jejich společenství – a do budoucna snad meziplanetární a mezihvězdná společenství inteligentních bytostí různého vývojového původu.³⁸

Z těchto formulací by bylo možné usoudit, že „společenské supersubjekty“ se sice zatím možná nikde nevyskytují, ale že v budoucnosti není principiálně vyloučeno jejich ustavení. Viděl to tedy Hejdánek tehdy jinak než dnes? Hejdánek sám žádný posun ve svém myšlení

³⁷ TEILHARD DE CHARDIN, Pierre. Psychologické podmínky lidského sjednocení. In: TEILHARD DE CHARDIN, Pierre. *Místo člověka v přírodě*, s. 144–145.

³⁸ HEJDÁNEK, Ladislav. *Úvod do filosofování*, s. 48.

ohledně toho, že by mohly existovat subjekty vyšší úrovně než člověk, nepřipouští. V případě citovaného vyjádření z *Úvodu do filosofování* se podle něj jedná o omyl, o myslitelskou chybu.³⁹ Později už Hejdánek myšlenku společenských nebo dějinných supersubjektů zřetelně a vytrvale odmítá:

*Supersubjekt je pouze relativní pojem, totiž relativní vůči určitému subjektu. Tak kupříkladu červenou nebo bílou krvinku můžeme považovat za subjekt týmž právem jako nějakého bičíkovce nebo amébu; krevní systém je však zařazuje do vyššího celku, takže organismus vcelku představuje vzhledem ke krvinkám supersubjekt. Podmínkou užití takového termínu je ovšem efektivní integrita supersubjektu, tj. to, že supersubjekt je skutečným subjektem. V dějinách žádné takové supersubjekty neexistují.*⁴⁰

Důvod, proč Hejdánek pokračující syntézu lidstva nad úroveň lidských subjektů nepřipouští, je nasnadě: společenské „subjekty“ nemají žádné *vlastní* nitro a nemohou tedy ani být vnitřně integrované. U národa, politické strany nebo třeba obchodní společnosti nemůžeme v přesném slova smyslu mluvit o tom, že by měly své *vlastní* akce – tak, jako je může mít subjekt v podobě například živého organismu. V přenesené rovině nepochybně mluvíme o tom, že například „stát jedná“, ve skutečnosti toto jednání ale mohou vykonávat jediné jednotliví lidé, kteří se k tomu nadřazenému celku propůjčují. Schopnost reaktibility skutečného super-subjektu (jakým je například člověk vzhledem ke svým tělním buňkám) je ovšem nepřevoditelná na reaktibilitu jeho jednotlivých sub-subjektů. Reaktibilitou jednotlivých složek nevzniká automaticky reaktibilita vyššího celku – aby k tomu došlo, musel by se ustavit skutečný subjekt, jak jsme si jej představili v první části této práce. Politickým nebo společenským subjektem může být na lidské rovině vždy jediné konkrétní člověk. Pokud by například politologie nebo sociologie pokládala za subjekt i národ, třídu, stranu nebo hnutí, půjde podle Hejdánka pokaždé pouze o nepravý subjekt, kvazi-subjekt.⁴¹

Hejdánkovo vymezení se proti zdánlivým supersubjektům ovšem neznamená, že by skutečnosti, o kterých je řeč, musely být jen pouhými agregáty (hromadami), jak čteme jinde:

Nepravá jsoucna nebo části nepravých jsoucen, ba i celá pravá jsoucna dostávají v osvětí pravých jsoucen své místo, a tím i svůj význam, svůj smysl. Tak např. kousky slámy a bláta slepuje vlaštovka v hnízdo; jiní ptáci si staví hnízdo z větviček, z peří, z kousků travin nebo z listů. Některá zvířata si budují nory v zemi. Larvy chrostíků si budují ochranné rourky z nejrůznějšího

³⁹ Rozhovor s Ladislavem Hejdánkem, Písek, 12. 10. 2012.

⁴⁰ HEJDÁNEK, Ladislav. Nepředmětné myšlení a nepředmětná skutečnost, s. 130.

⁴¹ HEJDÁNEK, Ladislav. *Myšlenkové deníky*, 1976–6, § 41 [4], 760512–1, s. 19 (12. 5. 1976).

*materiálu, např. také z písku a malých kaménků. Hnízdo, pelech, ochranný krunýř nejsou v takových případech součástí organismu, který si je buduje, ale jsou smysluplnými součástmi jeho osvětí. Jsou to nepochybně nepravá jsoucna, ale jejich vazba na pravá jsoucna je podstatná a nikoli nahodilá.*⁴²

Hejdánek také upozorňuje, že živé subjekty jsou schopny žít jediné v komplikovaných vztazích s jinými živými organismy. Každá živá bytost strukturuje svým chováním svět kolem sebe natolik, že můžeme mluvit o osvětí, osvojeném světě.

*Povaze osvětí je třeba nějak porozumět, nelze je prostě najít a konstatovat či popsat. A osvětí různých živočichů téhož druhu či rodu i různých druhů a rodů atd. se překrývají, navzájem prostupují a jakoby vzájemně obmykají; vzniká husté pletivo, velmi komplikovaná kontextura mnoha osvětí rozmanitých typů a úrovní, které říkáme biosféra. I biosféra má svou vnitřní a vnější stránku, ale není žádnou srostlicí obou; vztah mezi oběma stránkami je nutně prostředkován subjekty v biosféře žijícími.*⁴³

Z jiných míst Hejdánkova díla je vidět i to, že sám ví, že rozdělení jsoucen na pravá a nepravá samo o sobě není dostatečně jemným klíčem pro postižení vší skutečnosti. Upozorňuje na to, že případem složitějších skutečností, které se tomuto rozdělení vymykají, jsou například umělecká díla:

*Rozlišování mezi jsoucný pravými a nepravými (...) je příliš hrubé, aby vystihlo veškerou skutečnost, zejména pak skutečnosti lidského světa. Cestu k pochopení komplikovanějších skutečností, které nelze jednoznačně pokládat ani za jsoucna vnitřně sjednocená, ani za pouhé konglomeráty či pouhé agregáty, nám může otevřít důkladnější rozbor povahy uměleckého díla, např. obrazu nebo hudební skladby či literárního díla.*⁴⁴

Co se ovšem týče tzv. „kolektivních subjektů“, má Hejdánek jasno. Různé typy politických nebo občanských uskupení ani dějinné „supersubjekty“ (jako národ) tedy nejsou skutečnými subjekty, ale jen zdánlivými, nepravými subjekty – podobně jako nepravá jsoucna nejsou v pravém slova smyslu jsoucný, protože jimi jsou jen odvozeně.

⁴² HEJDÁNEK, Ladislav. *Myšlenkové deníky*, 1980, 80–002 (15. 1. 1980).

⁴³ HEJDÁNEK, Ladislav. *Nepředmětné myšlení a nepředmětná skutečnost*, s. 134.

⁴⁴ HEJDÁNEK, Ladislav. *Nepředmětné myšlení a nepředmětná skutečnost*, s. 127.

3. Reakce na Hejdánka v literatuře

Tam, kde se Ladislav Hejdánek nevymezuje polemicky vůči konstruktům, jako je mýtus či „předmětné myšlení“, kde nemá předem poražené protivníky ani předem dané vítěze (Pravdu a Víru), kde nestylizuje celou tradici (až na pár proroků) do podoby koule u nohou a nevyzývá k převratné revizi, je směr jeho úvah velmi inspirativní.

Pavel Kouba, *Nepředmětnost ve skutečnosti: ryzí budoucnost, nebo živá přítomnost?*, s. 78

Stále znovu musím opakovat, že „předem dáni“ nejsou ani vítězové, ani poražení, nýbrž že nepředmětnost „vítězí“ v událostných dějích (nikdy ne jednoznačně a nikdy ne definitivně) prostě jen proto, že nikdy „není dána“, ale vždy znovu „přichází“. Tu „kouli na nohou“ mi tam Pavel Kouba přimalovává, žádná tam ve skutečnosti není, neboť Pravda vítězí i nad těmi největšími koulemi u nohou, jaké se kdy mohly a ještě mohou vyskytnout.

Ladislav Hejdánek, *Odpověď Ladislava Hejdánka Pavlu Koubovi*, s. 80

Kritik a různých polemik s Hejdánkovou filosofií existuje už vcelku nemalé množství, většina z nich se ale bohužel vyznačuje nepochopením toho, oč Hejdánkovi vlastně jde. Mohli bychom se to pokusit doložit v některé příští rozsáhlejší práci (na krátké ploše této práce to není možné), pro tuto chvíli si ale vystačíme především se vcelku podrobným textem Filipa Karfíka, ve kterém se jakoby koncentruje hned několik námitek, které se Hejdánkovi typicky kladou. Ani v tomto případě nepůjde o nějaké definitivní vypořádání se s kritikou, ale spíše o poukázání na citlivá místa, ve kterých zůstává Hejdánek ne zcela pochopen.

Vedle Filipa Karfíka, který se řadí k těm, kdo už Hejdánka sledují a komentují dlouhodoběji, existují zasvěcené články Václava Němce, které se ovšem týkají spíše problémů pojmového myšlení než problematiky subjektu, a polemiky Lenky Karfíkové, jejichž zevrubným rozbořením by ovšem práce už neúnosně narostla.

3.1 Filip Karfík

3.1.1 Nitro události a její budoucnost, vnějšek události a její bylost

První větší a výraznější odezvy na Hejdánkovu koncepci, které se týkají našeho tématu, se začaly objevovat poté, co v roce 1997 Hejdánkovi vyšel soubor svých studií a článků nazvaný *Nepředmětnost v myšlení a ve skutečnosti* (který obsahuje mimo jiné rozsáhlou studii *Nepředmětné myšlení a nepředmětná skutečnost*, patrně nejpropracovanější systematický

výklad Hejdánkovy filosofie subjektu). Kritickou recenzní studií na tuto knihu v *Kritickém sborníku* brzy reagoval Filip Karfík,⁴⁵ jehož výhradám k Hejdánkovi z tohoto článku se nyní budu věnovat.

Karfík se nejprve snaží vypořádat s Hejdánkovým pojetím pojmovosti a pojmového myšlení. Pokouší se shrnout Hejdánkovy představy o tom, jak pojmové myšlení vlastně probíhá a čím se vyznačuje; všímá si, že při práci s pojmy podle Hejdánka činíme tu chybu, že strnulou povahu intencionálních předmětů (konstruktů, ve kterých vlastně myslíme, pokud myslíme pojmově) přenášíme na skutečnost samu, která ovšem není sama strnulá, ale je pohybem, děním.

To přivádí Karfíka k tomu, aby se pustil do tematizace Hejdánkova pojmání skutečnosti jako takové. Je si vědom, že v základech skutečnosti Hejdánek nehledá žádné nehybné substance, ale to, čemu říká „událostné dění“; toto dění je založeno nejprve niterně a teprve postupně se zvnějšňuje. Vlastní časovou povahu událostí se pak Karfík snaží popsat v pasáži, kterou zde ocituji doslovně:

Vnitřkem či nitrem události je její vlastní budoucnost: to, co ještě nenastalo a co tedy ještě není, a nemá proto žádný vnějšek, co však je vlastním umožňujícím počátkem každé události; tento budoucnostní moment události nazývá Hejdánek také „budost“, aby jej odlišil od budoucnosti ve všeobecném slova smyslu (122). Naopak minulost události, to, čím událost byla – Hejdánek nazývá tento událostný moment také „bylost“ (122) – je jejím vnějškem, přesněji jejím zvnějšněním, neboť časovost události, její přechod z „budosti“ do „bylosti“ není nic jiného než zvnějšňování jejího nitra (60, 122). Přitom vnějšek je čímsi bytostně nesamostatným, protože závislým na nitru.⁴⁶

Od tohoto místa se podle mého začíná u Karfíka odvíjet určité neporozumění Hejdánkovi, které jej při interpretaci události (a pak i subjektu) odvede od Hejdánkových intencí. Karfík totiž provede zdánlivě se nabízející ztotožnění dvou různých Hejdánkových rozlišení: rozlišení jednak budosti a bylosti, jednak vnějšku a nitra události u Karfíka vlastně splynou, když prohlásí, že nitro události se rovná její budosti a vnějšek události je totožný s její bylostí. Tento krok není zcela bezesmyslný (zejména co se týče první části Karfíkovy teze, že budost se řadí k niterné stránce události), nemůžeme jej ale přijmout v plném rozsahu, jinak bychom ztotožňovali něco, co u Hejdánka v posledu tímtež není.

Vlastní budoucnost události, její budost, nepochybně nelze přiřazovat pod její předmětnou, vnější stránku, jelikož budost události „je“ zatím ne-jsoucí, nenastalá, a tím

⁴⁵ KARFÍK, Filip. Hejdánkova filosofie nepředmětnosti. In: *Kritický sborník* 17, 1997, č. 1, s. 61–71.

⁴⁶ KARFÍK, Filip. Hejdánkova filosofie nepředmětnosti, s. 64.

pádem ještě nezvnějšněná, nezpředmětněná – a v tom smyslu míří Karfíkův výklad správným směrem, když budost události vidí v její niterné (nepředmětné) stránce. Zdá se ovšem, že podle něj nemá platit jen toto tvrzení, ale něco více – dokonce ztotožnění obojího, budosti a nitra události. Budostí by se tedy nepředmětná (niterná) stránka události měla zcela vyčerpávat a nic dalšího by v ní už nemělo mít místo.

To ovšem Hejdánek netvrdí, a pokud by to tvrdil, ocitl by se sám v rozporech. K niterné (nepředmětné) stránce události by tím pádem nemohl připočíst takovou aktivitu subjektu, která nesměruje ke zvnějšnění; průběh událostního dění totiž nemá jen směr zvnějšňování vnitřního, ale také zniternování vnějšího, a ne každá akce určitého subjektu musí pokaždé nutně směřovat ke zvnějšnění. I pokud bychom připustili, že rovnice „aktivita události = zvnějšňování“ může platit pro vývojově nízké (až nejnižší) typy událostí, jako jsou primordiální události, částice typu elektronů či protonů nebo atomy a molekuly, je zřejmé, že s růstem vývojové složitosti událostí (nyní už subjektů) dostává jejich niternost (nepředmětná stránka) stále větší prostor a hraje stále větší význam. I v případě, že by nejnižší typy událostí ani nemohly uskutečnit žádnou akci jinak než ve zvnějšnění (protože jejich niterná stránka ještě není dostatečně strukturována a chybí ji dostatečná komplexnost), pak nejvyšší typy subjektů, jako jsou vyšší živočichové a zejména člověk, dosahují co do povahy své niterné stránky takové komplexnosti, která už dovoluje koordinovat akce, jež se mohou odehrát i bez svého zvnějšnění – tedy jen v „rámci“ niterné stránky události.

Pokud by tedy aktivita každé události nutně a pokaždé vedla jen ke zvnějšnění, jak má snad za to Karfík, muselo by být například na člověku vždy hned patrné, že o něčem uvažuje, jak přemýšlí a co si myslí (eventuálně že něco pociťuje či prožívá, jak to pociťuje a co vlastně pociťuje). To ovšem vždy patrné není a patrným se to stává jen díky patřičnému zvnějšnění, ať už v podobě vyřčených či napsaných slov, díky mimice, gestikulaci a podobně. Pod kterou stránku události bychom tím pádem měli započíst takovou akci, která nedospěje ke svému zvnějšnění? Protože Karfíkova interpretace nám znemožňuje pochopit ji jako akci odehrávající se na „poli“ nepředmětné stránky události, zbývala by nám jen její stránka předmětná. Přiřadit pod předmětnou stránku události akci, která se zatím nezpředmětnila (nezvnějšnila), by byl ovšem protimluv – a tak se tu ocitáme s Karfíkovým interpretačním předpokladem ve sporu.

Možná se Karfík nechal zmást větou, že „co dosud nemá vnějšek, je zatím ještě ne-vnější, tedy vnitřní“⁴⁷ – možná ji pochopil ne tak, že se vztahuje přímo na událost na samém jejím

⁴⁷ HEJDÁNEK, Ladislav. Nepředmětné myšlení, s. 60.

počátku (kdy ještě nemá žádný vnějšek a zvnějšňovat se teprve začíná, takže je ještě co do své povahy stále pouze niterná), ale na budoust události (a z toho, že budoust je záležitostí vnitřku, snad vyvodil, že bylost musí být záležitostí vnějšku).

Karfík se také mohl nechat zavést na scestí bodem 11 z Hejdánkových tezí k disputaci, ve kterém Hejdánkovo vyjádření málem vyznívá, jako by platilo, že budoust události je totožná s jejím nitrem. Hejdánek tu říká:

A zde je můj druhý krok: vztah mezi nitrem a vnějškem subjektu (přirozené jednotky) nesmí být chápán jako prostorový, nýbrž také a dokonce především jako časový. Ať už je čas čímkoli a má jakékoli pozoruhodné kvality, děje se pouze prostřednictvím (aktivních) subjektů, tj. přicházející budoucnost „protéká“ dveřmi a okny nebodové „monády“, a jen tak se stává aktualitou a dále odtéká do minulosti.⁴⁸

Nemůžeme tedy ztotožnit na jedné straně vnějšek a bylost a na druhé straně vnitřek a budoust. (K Hejdánkovo výslovnému vymezení se proti této interpretaci se dostaneme za chvíli.) Co se naopak u Hejdánka jako totožné pochopit dá, je nepředmětná a vnitřní stránka události (na jedné straně) a její předmětná a vnější stránka (na straně druhé). K těmto termínům ostatně Hejdánek sahá, jak sám říká, proto, že mluvit o „nitru“ sugeruje představu čehosi, co je uvnitř mezi subjektu, přičemž Hejdánek chce k „nitru“ (nepředmětné stránce) události počítat také to, co zatím ještě nenastalo, a co si tedy událost ještě nezniternila – proto pro něj termín „nepředmětno“ odpovídá povaze „věci“ více než „nitro“.⁴⁹

Ve hře zůstává i ta možnost, že Karfík interpretuje budoust a bylost události jinak než Hejdánek možná proto, že niternosti a vnějšnosti sám rozumí v porovnání s Hejdánkem odlišně. Karfík by například mohl tvrdit, že už samotná myšlenka jakožto proces vykazatelný na úrovni neuronů či neuronové sítě je vlastně určitou vnějšností, ke které jen nemáme běžně přístup – podobně jako Hejdánek sám poukazuje na to, že práce vnitřních orgánů organismu stále ještě patří k vnější (či raději předmětné) stránce události. Tím by si tedy Karfík získal půdu, odkud by mohl zastávat tezi, že vnitřní stránka události se plně vyčerpává její budoustí a vše ostatní, co se v průběhu události děje, už znamená tak či onak pochopenou vnějšnost, která přináleží pod předmětnou stránku události. V porovnání s činností vnitřních lidských orgánů, jak ji hodnotí Hejdánek, je tu ovšem ten důležitý rozdíl, že u myšlenky už samotný její *obsah* není převoditelný na její předmětné pozadí typu neuronových pochodů (které ke svému průběhu jistě potřebuje, ale jen z něj by sotva byla

⁴⁸ HEJDÁNEK, Ladislav. Teze Ladislava Hejdánka, s. 74 (teze 11).

⁴⁹ Například zde: HEJDÁNEK, Ladislav. Teze Ladislava Hejdánka, s. 74 (teze 9).

pochopitelná). Pokud by tedy chtěl Karfík být v pojetí vnějšnosti (předmětnosti) radikálnější než Hejdánek a prohlásit, že předmětnou povahu mají i ty akce, které by Hejdánek pokládal za patřící pod vnitřní, nepředmětnou stránku události, musel by také – v rámci nového pojetí předmětnosti, které by si tato pozice vyžádala –, vyložit, jak je možné chápat například myšlení (ovšem také například prožívání) jako aktivitu srozumitelnou čistě ze své vnějškovosti (předmětnosti), tedy bez jakékoli její vnitřní, nepředmětné stránky. To by pak znamenalo vyložit nově i povahu niternosti: jednak odůvodnit, zda je ještě v takovém pojetí niternost událostí (jejich nepředmětná stránka) vůbec možná, a pokud ano, v čem by měla spočívat.

Pochopitelně nevím, jestli by takto konstruovanou hypotetickou opozici vůči Hejdánkovi skutečně zastával právě Filip Karfík – sám o svém chápání předmětnosti a nepředmětnosti totiž nemluví a nespecifikuje, jak niternosti a vnějšnosti rozumí on. Předložená pozice ovšem může posloužit jako modelový příklad námitky, kterou by vůči Hejdánkovi mohl vznést principiálně kdokoli. Pro náš výklad je užitečná v tom, že díky ní před námi myslím znatelně vyvstává důvod, proč Hejdánek potřebuje pracovat s niterností (nepředmětnou stránkou události) – jinak by se totiž musel uchýlit k odvysvětlování určitých rysů událostí (přesněji jejich akcí) čistě na vnějškové, předmětné rovině, a to by velmi pravděpodobně skončilo u neuspokojivých výsledků (jako ostatně všechny pokusy mínit skutečnost tak či onak redukcionisticky).

3.1.2 Hejdánkova odpověď

Ztotožnění budousti s vnitřkem události a bylosti s jejím vnějškem je interpretace, která nezůstává omezena jen na tento Karfíkův text, ale objevuje se znovu i v jeho příspěvku na disputaci s Ladislavem Hejdánkem z roku 2004⁵⁰ a pak i v polemikách Lenky Karfíkové s Hejdánkem – v jejím příspěvku *Nitro a čas*⁵¹ (rovněž z disputace o nepředmětnosti) a v textu nazvaném *Továrna na budoucno* z roku 2007.⁵²

Tam už na ztotožnění budousti a nepředmětné stránky události reaguje i sám Hejdánek, když v odpovědi Karfíkové píše:

Podobně je třeba pamatovat na to, že onen vztah mezi „nepředmětnou“ stránkou události a její „budostí“ je poněkud komplikovanější, než aby obojí mohlo být kdykoli a v jakékoli souvislosti

⁵⁰ KARFÍK, Filip. Co je to reflexe podle Ladislava Hejdánka? [Filosofie nepředmětnosti: disputace s Ladislavem Hejdánkem] In: *Reflexe: filosofický časopis*, 2005, č. 28, s. 90–93.

⁵¹ KARFÍKOVÁ, Lenka. Nitro a čas. [Filosofie nepředmětnosti: disputace s Ladislavem Hejdánkem] In: *Reflexe: filosofický časopis*, 2005, č. 28, s. 81–93.

⁵² KARFÍKOVÁ, Lenka. Továrna na budoucno: kritika Hejdánkova pojetí „budosti“. In: *Reflexe: filosofický časopis*, 2007, č. 32, s. 127–133.

zaměňováno: naprostá (logická) identita obojího prostě neplatí. (Jde přibližně o něco takového, co fyzici už znají jako chování energetických „kvant“, jež se někdy, tj. v určitých „reálných“ souvislostech jeví, resp. chovají jako částice, zatímco jindy, v jiných „reálných“ souvislostech, jako vlny; přitom je zřejmé, že logicky vzato vlna není totéž co částice. To nemíním jako analogii, nýbrž jen jako upozornění, že někdy se nemůžeme příliš spoléhat na tradiční logiku.)⁵³

Ztotožnit budost s nitrem je tedy podle Hejdánka sice problematické, ale – poněvadž zde neplatí žádná logická ani věcná symetrie na jedné straně budosti a na druhé bylosti – ne natolik problematické jako ztotožnit (nepředmětnou) bylost s předmětnou stránkou události. Proti tomuto splynutí se Hejdánek vymezuje už ostřeji:

Zcela chybné je naproti tomu ztotožnění předmětnosti (event. zpředmětněnosti) s bylostí, a už vůbec nikoli obecně s minulostí. Předně platí, že minulost přesně vzato je to, co „už není“; to znamená, že všechno, co z toho „minulého“ nějak zbylo jako relik, vlastně nějak „přežilo“, neboť nezaniklo, nepřešlo do toho již pominulého, a tedy „již nejsoucího“, ale naopak je nadále nějak „tu“, což znamená, že se nějak stalo „materiálem“, a ergo „součástí“ něčeho aktuálně se dějícího. To však mutatis mutandis platí i pro „vnitřní“ (v tomto případě nikoli pouze nepředmětné, nýbrž vnitroudálostné) dění události samé. Bylost události v určité fázi jejího dění není jen tím, co už proběhlo, a je proto už „pryč“ – ostatně stejně jako budost události nelze chápat jako to, co ještě neproběhlo, a tedy se ještě nestalo „už ničím“. Jak bylost, tak budost události jsou něčím, co událost musí nějak integrovat, co tedy je v každém okamžiku událostného dění zároveň nějak „při tom“, tj. je při-tomné jakožto ještě aktuálně nejsoucí a jako už aktuálně nejsoucí; právě proto trvám na tom, že se událost neděje po etapách, nýbrž v každé chvíli celá najednou (tj. už ve svých počátcích zároveň končí, zatímco v posledních okamžicích před svým koncem ještě stále začíná).⁵⁴

Hejdánek chce tedy říci: pokud něco předmětného z minulosti zůstalo, nepatří to vlastně k minulosti, poněvadž na to ještě někdo reaguje, nějak to tu zůstává (například organické tělo po smrti živočicha). K bylosti a budosti patří to, k čemu se událost vlastně sama „přihlásí“, co do sebe vintegruje, co učiní součástí sebe sama. Bylost a budost události tedy neobsahují automaticky vše z její minulosti nebo budoucnosti – musí se dostavit určitý výkon, kterým se bylost i budost teprve konstituují.

3.1.3 Hejdánek a dějiny filosofie

⁵³ HEJDÁNEK, Ladislav. Pojetí „události“ jako myšlenkového modelu, s. 134.

⁵⁴ HEJDÁNEK, Ladislav. Pojetí „události“ jako myšlenkového modelu, s. 135.

Karfík si uvědomuje, že v Hejdánkově filosofii před sebou má „vážený pokus o rozvinutí nějaké vlastní filosofické koncepce“, ⁵⁵ ovšem její ambicióznost, s kterou se ovšem podle něj u Hejdánka pojí opomíjení určitých momentů ve filosoficky dějinné tradici, je mu zároveň poněkud trnem v oku, jak vysvítá z jeho emotivně podbarvených formulací. Proti zpředmětnujícím tendencím lidského myšlení vede podle něj Hejdánek „obrazoboreckou kampaň“, ⁵⁶ krajinami západní filosofické tradice prý prochází „v botách takřka sedmimílových“. ⁵⁷

Odpověď na výtku adresovanou Hejdánkovi, že se s celou filosofickou tradicí vypořádává příliš unáhleně a přehlíží v ní inspirativní momenty, které všechny hází do jednoho pytle s nálepkou „předmětné myšlení“, zní: jde o střet v pojetí filosofie. Ve filosofii nám pochopitelně může jít o historickou přesnost a věrnost interpretací těch či oněch myslitelů, pak se ovšem – poněvadž snaha o takovou přesnost zná těžko hranic – stáváme historiky myšlení a přestáváme mít čas na vlastní filosofování (přitom nám i tak bude vždycky moci někdo namítnout, že jsme u toho či onoho autora to nebo ono opomněli, stejně jako se zde namítá Hejdánkovi). Anebo chceme přemýšlet samostatně s ambicí na vlastní myslitelské výsledky, ne jen interpretovat – a to je blízké Hejdánkovi. ⁵⁸ (Bylo by mimochodem zajímavé pokusit se o odpověď na otázku, proč v naší přítomné situaci, zejména v českém prostředí, v akademické filosofii téměř neexistují snahy přijít s vlastní filosofií. Je to známka úpadku? Pokud ne, čeho?)

Hejdánek je nesporně zajímavý právě tím, že nepřichází jen s kritikou dosavadního stylu myšlení (pokud by u toho zůstával, muselo by se teprve obtížně hledat, v čem je na něj možné navázat do budoucna, pokud by vůbec něco takového bylo k mání), ale pokouší se o pozitivní nasměrování filosofie do dalšího jejího vývoje. Víme, že chce „myslet v tisíciletích, tam i zpět“ – a v tom je cenný.

Filip Karfík tedy po mém soudu prokázal porozumění Hejdánkovým intencím, které ovšem v této recenzi nejde tak daleko, abychom je mohli považovat za naprosté. Zejména nedostatečným rozlišením jednak mezi vnější stránkou subjektu a jeho bylostí a jednak mezi vnitřní stránkou subjektu a jeho budoucím se nechal zavést ke konfušní interpretaci, která samotnému Hejdánkovi není zcela práva. Jeho kritika se řadí k těm, které nejlépe rozumějí

⁵⁵ KARFÍK, Filip. Hejdánkova filosofie nepředmětnosti, s. 61.

⁵⁶ KARFÍK, Filip. Hejdánkova filosofie nepředmětnosti, s. 65.

⁵⁷ KARFÍK, Filip. Hejdánkova filosofie nepředmětnosti, s. 66.

⁵⁸ Hejdánek sám svůj svobodomyšlný přístup k filosofiím jiných myslitelů reflektuje, když píše: „... že jsem se příliš nezabýval jinými filosofickými koncepty, a pokud přece, že jsem si vůbec nepočínal jako interpret, ale jako ten, kdo si svobodně a někdy snad i drze vybírá jen to, co se mu hodí, a ostatní zakládá a nezřídka hází pod stůl.“ HEJDÁNEK, Ladislav. *Myšlenkové deníky* 1977, 770912–2 (12. 9. 1977).

tomu, oč vlastně Hejdánkovi jde, i když s ním v posledu ve více ohledech spíše nesouhlasí (a i když bohužel proti kritizovanému pojetí nepředloží vlastní filosofickou koncepci, která by nedostatky, které u Hejdánka spatřuje, překonala). Rozhodně se ale Karfík vyhnul tomu, aby zůstal na rovině pouhého nevěcného výsměchu nebo zesměšňování, jak se to naopak se svými reakcemi na Hejdánka opakovaně daří například Petru Rezkovi.⁵⁹

⁵⁹ Například: REZEK, Petr. Válka doktorátů. In: REZEK, Petr. *Filosofie a politika kýče*. 1. vyd. Praha: Institut pro středoevropskou kulturu a politiku – Richter, 1991, s. 90–92. Nebo: REZEK, Petr. Filosof a podezdívka: bezpředmětné myšlení Ladislava Hejdánka. In: *Respekt* 11, 2000, č. 19 (2. 5.).

Závěr

Nikdy jsem nepředstíral, že přicházím s nějakou „vypracovanou celkovou koncepcí“; nemyslím si, že by to vůbec mohla být úloha pro jednotlivce, a vždycky uvítám, když někdo udělá pár kroků stejným směrem. Těch, kteří to budou a limine odmítat, bude zajisté vždycky dostatek.

Ladislav Hejdánek, Odpověď Ladislava Hejdánka Václavu Němcovi, s. 125

Viděli jsme, jak Ladislav Hejdánek rozšiřuje tradiční chápání subjektu z lidské osoby na celou říši subjektních skutečností až po téměř nejnižší úrovně událostného dění a jak se přitom setkává s určitými důrazy Teilharda de Chardin. Teilhard míří ve svém přemýšlení stejným směrem jako Hejdánek – všímá si, že vedle shluků („hromad“) tu je ještě cosi dalšího – skutečnosti, které se nedají redukovat na pouhé shluky. Teilhardova ambice ovšem není metafyzická, nechce podat „poslední výklad skutečnosti“,⁶⁰ ale především upozornit na směr, kterým by se podle něj mělo lidstvo ubírat. Hejdánek se ambici podat výklad skutečnosti nebrání, plně ji přijímá a pokouší se vystavět vlastní filosofickou alternativu vůči přemýšlení o světě, které si dostatečně nevšímá rozdílu mezi pravými událostmi a pouhým seskupeními (nebo dokonce agregáty) pravých událostí.

Hejdánkovo pojetí subjektu, kterým se ve své filosofii v posledu snaží postihnout povahu skutečnosti vůbec, je úzce spjato s tématem tzv. předmětného myšlení, kterému se v této práci už nemohu blíže věnovat. V principu jde ovšem o to, že historicky vzniklá a zažitá povaha našeho myšlení v pojmech, jak se mu učíme a jak jsme na něj zvyklí (dějinné počátky toho myšlenkového přístupu situuje Hejdánek do antického Řecka), nepostihuje vlastně skutečnost jako takovou – předmětné myšlení není skutečnosti samé právo. Důvodem je, že žádná skutečnost nemá jen předmětný charakter, tedy že skutečnost jako celek nesestává z ryzích předmětů, které bychom mohli mít plně a naráz před sebou, které bychom mohli oprávněně jakožto předměty uchopovat. V základu veškeré skutečnosti – i té zdánlivě neproměnlivé – stojí podle Hejdánka naopak pohyb a dění; i to, co jsme běžně zvyklí chápat jako „věci“, jako „předměty“, má ve skutečnosti povahu událostí, byť třeba podle Hejdánkova rozlišení nepravých – ovšem i ty mohou být samy událostmi jen díky „svým“ sub-událostem pravým, kterými jsou v posledu konstituovány. Předmětné myšlení, pod jehož vlivem podle Hejdánka už dva a půl tisíce let z většiny žijeme, nedokáže ovšem s touto událostnou povahou skutečnosti pracovat. Jako určující rys tohoto stylu myšlení Hejdánek

⁶⁰ Například zde: „Opakuji, že mým jediným cílem a skutečnou silou, která mne poháněla při psaní těchto stránek, byla prostě snaha vidět, tj. odhalit homogenní a soudržnou perspektivu naší obecné zkušenosti, zahrnující člověka. Perspektivu celku, který se rozvíjí. Nehleďte tedy zde poslední výklad skutečnosti – nějakou metafyziku.“ TEILHARD DE CHARDIN, Pierre. *Vesmír a lidstvo*, s. 31.

vidí zaměřenost na tzv. intencionální předměty, jejichž vada spočívá v tom, že jakožto nehybné a neproměnlivé nemohou dějící se a proměnlivou skutečnost postihnout. Intencionální předměty jsou myšlenkové konstrukty, které míníme skrze pojmy, a svou nehybností se podobají ideálním skutečnostem, jako jsou geometrické obrazce nebo čísla. Ideální skutečnost typu trojúhelníku (což je Hejdánkův oblíbený příklad) mohu mít, když jej míním, plně před sebou jakožto „před-mět“, ovšem jen díky tomu, že jeho povaha je ryze nečasová, nedějová, a díky tomu, že trojúhelník se (na rozdíl od pravé události) nevyznačuje žádnou svou niterností, nepředmětnou stránkou (tu totiž nejsem s to za použití žádných intencionálních předmětů postihnout).

Hejdánek se snaží ve zkratce ukázat na myslitelích starého Řecka (Parmenidovi, Empedokleovi, Leukippovi s Démokritem, Platónovi a Aristotelovi), že u všech z nich se objevují „ontologické hypostaze neproměnných intencionálních předmětů“⁶¹ – všichni se podle Hejdánka pokoušejí povahu intencionálních předmětů uchovat i pro výklad povahy skutečnosti. Podle Hejdánka se nejedná o náhodu: do tohoto bodu je podle něj třeba se vrátit a rozpoznat, co přesně se tu odehrálo.

Tato Hejdánkova kritika předmětného myšlení – a tím se dostávám zpět k vlastnímu tématu své práce – ústí do jeho pokusu alespoň načrtnout, jak by mělo pracovat nové myšlení, které už nebude neoprávněně pojímat skutečnost prizmatem intencionálních předmětů, ale bude s to dějící se skutečnost myslet tak, aby jí bylo právo. Tento zatím plně neustavený styl myšlenkové práce, o které Hejdánek hovoří jako o myšlení nepředmětném, už se tedy nebude moci orientovat na intencionálních předmětech – což ovšem neznamena, že by tím Hejdánek hodlal opustit pole pojmovosti a propagoval návrat k myšlení předpojmovému, tedy mytickému (jak mají občas někteří interpreti, kteří Hejdánkovým intencím zcela neporozuměli, za to). Alternativa neleží v ne-pojmovém myšlení, ani intencionální předměty nemůžeme zahazovat, nesmíme je ale zaměňovat s ontickými („reálnými“) předměty. Ocituji zde Hejdánka samotného:

Každý pokus o alternativní myšlení může být zpočátku jen relativně nový, protože jednak se nemůžeme vysvléknout z toho typu myšlení, které je nám důvěrně blízké jakožto naše vlastní, a za druhé protože nemáme v důsledku toho potřebný odstup od svého myšlení (to by tu už alternativa musela být). Musíme se tudíž zprvu připravit na kompromisní řešení. Své myšlení se musíme pokusit orientovat novým způsobem a poněkud přestrukturovat tím, že svou hlavní pozornost obrátíme na pravá jsoucna, z nichž nejbližší nám jsou živé bytosti a ovšem zejména lidé. V tom vidím hluboké oprávnění antropologických a personalistických tendencí ve filosofii

⁶¹ HEJDÁNEK, Ladislav. Nepředmětné myšlení a nepředmětná skutečnost, s. 86.

posledních několika desetiletí (zhruba snad počínajíc od dvacátých let). Musíme se pokoušet rekonstituovat řadu starších pojmů a ustavit řadu nových, dovolujíc nám pozměněný způsob práce s pozměněnými intencionálními předměty tak, abychom přece jenom nějak adekvátněji uchopili dění, povahu událostí a dějinnost. K tomu cíli musíme vypracovat myšlenkové (pojmové) modely událostí a vztahů mezi událostmi. Významnou úlohu by měl sehrát zejména model na jiném místě již zmíněné tzv. primordiální události, jakož i model tzv. primordiálního subjektu.⁶²

Jako prozatímní úkol tedy Hejdánek vidí přestrukturovat naše vlastní myšlení uvyklé na práci s nepohyblivými intencionálními předměty obratem k pravým jsoucnům (neboli úkol „rozpohybovat intencionální předmět“). Může se tak časem ukázat jako velmi významné, jestliže budeme tematice subjektu věnovat svou pozornost – jako naznačenému směru, kterým by se mohlo pustit filosofické myšlení zítřka.

Hejdánek nepředstírá, že by přicházel s nějakou zcela hotovou koncepcí, ale opakovaně zdůrazňuje, že svou filosofii, přinejmenším co se týče úvah o nepředmětnosti, předkládá jako myšlenkový experiment, který nepochybně v otázkách, o kterých si Hejdánek sám nemyslí, že by je už dostatečně zodpověděl, může (a měl by být) domyšlen a dopracován.⁶³ Pokud má někdo v té věci jasněji a je s to řešit problémy, na které u Hejdánka zatím odpovědi nenalzáme, nebo je s to předložit rovnou vlastní a lepší koncepci, ani Hejdánek sám ani jeho příznivci mu to rozhodně nemohou mít za zlé – právě naopak. Nejde tu přeci o Hejdánka samotného, o ocenění jeho myslitelských zásluh a o jeho zařazení na čestné místo kamsi do pomyslného muzea uznávaných, ale mrtvých filosofů (taková představa by mu byla nepochybně odporná). Jde o to, nač Hejdánek upozorňuje, oč mu jde, co vidí jako problém, na čem mu záleží. Mám za to, že v Hejdánkově osobě tu máme kohosi, na koho není možné filosoficky nereagovat – kohosi, kdo přichází s tak pronikavým pohledem na věc a natolik novým typem nazvání, že se nemůžeme tvářit, jako bychom o něm neměli ponětí, že nemůžeme mávnout rukou nad tím, co chce vlastně říci. Pokud se od filosofických pokusů, jako je ten Hejdánkův, nechceme bez řádných důvodů odvracet zády, znamená to rozeznat v nich výzvu, na kterou se má odpovědět.

Hejdánkovu filosofii bude třeba do budoucna kriticky podrobit detailnímu rozboru, z kterého má vyplynout, v čem jsou jeho nápady dále držitelné a v čem nikoli. To musí v důsledku znamenat buď její odůvodněné odmítnutí, poukázání na to, v čem se Hejdánek

⁶² HEJDÁNEK, Ladislav. Nepředmětné myšlení a předmětná skutečnost, s. 87–88.

⁶³ Například zde: „... nehodlám předstírat, že by mi v tom bylo všechno jasné (to platí ostatně i pro mnoho dalších momentů mého pojetí a mých často předčasně a spíše tušivě naznačených rozvrhů; tak tomu ovšem bývá vždy tam, kde je nutno filosoficky experimentovat a ponechávat si jistou otevřenost pro nové objevy a nová zjištění).“ HEJDÁNEK, Ladislav. Odpověď Ladislava Hejdánka Jakubu Čapkovi, s. 108.

mýlí, a vymyšlení nové a lepší filosofie, nebo navázání na Hejdánka, podtržení slibných stránek jeho myšlení a přijetí jeho vlastního rozvrhu, ať už s větším či menším počtem korektur. V budoucnosti (zejména v té vzdálenější) ovšem pochopitelně nepůjde o Hejdánka jako takového. Půjde o zápas o novou etapu myšlení, který je už v současnosti nějaký čas v pohybu a jehož výsledek může poznamenat lidské myšlení a dějiny na velmi dlouhou dobu dopředu, stejně jako ji kdysi poznamenal řecký vynález filosofie a pojmovosti.

Seznam použité literatury

Primární literatura

Monografie:

HEJDÁNEK, Ladislav. *Pojetí pravdy a některé jeho ontologické předpoklady*. Praha, 1952.

Disertační práce. Universita Karlova v Praze. Filosofická fakulta. Katedra filosofie.

Vedoucí práce Jan Blahoslav Kozák. 291 s.

HEJDÁNEK, Ladislav. *Nepředmětnost v myšlení a ve skutečnosti*. Praha: OIKOYMENH, 1997.

200 s. ISBN 80-86005-39-9.

HEJDÁNEK, Ladislav. *Úvod do filosofování*. Praha: OIKOYMENH, 2012. 224 s. ISBN 978-80-

7298-416-9.

Články a studie:

HEJDÁNEK, Ladislav. *Děni a změna*. Referát pro seminář J. B. Kozáka, přednesený ve dnech 21. 11. a 28. 11. 1957.

HEJDÁNEK, Ladislav. *Pojetí subjektu (Výklad z disertační práce)*. Referát pro seminář J. B.

Kozáka, přednesený ve dnech 9. 10., 30. 10. a 13. 11. 1956.

HEJDÁNEK, Ladislav. *Událost a kosmos*. Referát přednesený na semináři J. B. Kozáka 11. 12.

1956.

HEJDÁNEK, Ladislav. Subjekt a skutečnost. In: *Vesmír* 36, 1957, č. 6, s. 212–214.

HEJDÁNEK, Ladislav. Subjekt, dění, universum. In: *Tvář* 1969, č. 5, s. 26–31.

HEJDÁNEK, Ladislav. Nepředmětné myšlení. In: HEJDÁNEK, Ladislav. *Nepředmětnost*

v myšlení a ve skutečnosti. Praha: OIKOYMENH, 1997, s. 47–67.

HEJDÁNEK, Ladislav. Nepředmětné myšlení a nepředmětná skutečnost. In: HEJDÁNEK,

Ladislav. *Nepředmětnost v myšlení a ve skutečnosti*. Praha: OIKOYMENH, 1997, s. 68–

136.

HEJDÁNEK, Ladislav. K otázce založení „ontologie subjektivity“. In: *Svazky pro dialog* 1982, č.

11, s. 1–19.

HEJDÁNEK, Ladislav. K otázce méontologické archeologie. In: HEJDÁNEK, Ladislav.

Nepředmětnost v myšlení a skutečnosti, s. 149–166.

HEJDÁNEK, Ladislav. Pojetí „události“ jako myšlenkového modelu. In: *Reflexe: filosofický*

časopis, 2007, č. 32, s. 134–142.

HEJDÁNEK, Ladislav. Myšlenkové deníky 1954–2012. Nepublikované rukopisné a strojopisné záznamy, které autor poskytl Archivu Ladislava Hejdánka. Dostupné online: <http://www.hejdaneek.eu>.

Rozhovor s Ladislavem Hejdánkem, Písek, 12. 10. 2012.

Ostatní (sekundární) literatura

KARFÍK, Filip. Hejdánkova filosofie nepředmětnosti. In: *Kritický sborník* 17, 1997, č. 1, s. 61–71.

KARFÍK, Filip. Co je to reflexe podle Ladislava Hejdánka? [Filosofie nepředmětnosti: disputace s Ladislavem Hejdánkem] In: *Reflexe: filosofický časopis* 2005, č. 28, s. 90–93.

KARFÍKOVÁ, Lenka. Nitro a čas [Filosofie nepředmětnosti: disputace s Ladislavem Hejdánkem]. In: *Reflexe: filosofický časopis* 2005, č. 28, s. 81–86.

KARFÍKOVÁ, Lenka. Továrna na budoucnost: kritika Hejdánkova pojetí „budosti“. In: *Reflexe: filosofický časopis* 2007, č. 32, s. 127–133. Také jako: příspěvek na kolokviu k jubileu Ladislava Hejdánka a Jakuba S. Trojana, 18. 5. 2007, ETF UK. Dostupné online: <http://web.etf.cuni.cz/ETFKF-8-version1-karfikovahejdaneek.doc>.

NĚMEC, Václav. Problém nepředmětnosti v myšlení [Filosofie nepředmětnosti: disputace s Ladislavem Hejdánkem]. In: *Reflexe: filosofický časopis*, 2005, č. 28, s. 112–122.

REZEK, Petr. Filosof a podezdívka: bezpředmětné myšlení Ladislava Hejdánka. In: *Respekt* 11, 2000, č. 19 (2. 5.).

REZEK, Petr. Válka doktorátů. In: REZEK, Petr. *Filosofie a politika kýchce*. 1. vyd. Praha: Institut pro středoevropskou kulturu a politiku – Richter, 1991, s. 90–92.

TEILHARD DE CHARDIN, Pierre. *La place de l'homme dans la nature: le groupe zoologique humain*. Paris: Union générale d'éditions, 1963. 188 s.

TEILHARD DE CHARDIN, Pierre. *Místo člověka v přírodě: výbor studií*. Přeložili Jan Sokol a Jiří Němec. Praha: Svoboda, 1967. 186 s.

TEILHARD DE CHARDIN, Pierre. *Vesmír a lidstvo*. Přeložil Jan Sokol. Praha: Vyšehrad, 1990. 264 s. ISBN 80–7021–043–5.

VRÁNA, Karel. *Pierre Teilhard de Chardin*. 2., upravené vyd. Rychnov nad Kněžnou: Ježek, 1997. 164 s. ISBN 80–85996–06–5.

Seznam příloh

Příloha č. 1: Hejdánkovy nepublikované texty k tematice subjektu

Příloha č. 2: Obrazový doprovod

Příloha č. 1: Hejdánkovy nepublikované texty k tematice subjektu

Pojetí subjektu (Výklad z disertační práce) [1956]

Předneseno na semináři prof. PhDr. J. B. Kozáka, Praha, poprvé 9. 10. 1956, začátek 16.30, a dále 30. 10. a 13. 11. (Účastnili se mj. prof. Kozák, Dr. Miškovská, Dr. Klimentěvová-Otýsová, Dr. Kučera, Dr. Bureš, Dr. Hejdánek a další; podruhé a později např. také prof. Zich, Dr. Zeman a jiní.)

1. Rozvrh

Nejlepším způsobem, jak srozumitelně a přehledně ukázat své myšlenky, je obvykle polemika s nějakým známým pojetím. Prosím o prominutí, že tak pro stručnost neučiním a že můj výklad bude poněkud suchý a abstraktní. Zůstanu u nejdůležitějších bodů svého pojetí subjektu a souvislosti s další problematikou jenom naznačím. Zvláště pak pomínu většinou noetické důsledky a přidržím se problematiky ontologické.

2. Souvislost s J. B. K.

Samo východisko je pak zásadně věcí výběru. Vyjít můžeme odkudkoli, i když snad cesta není vždy stejně snadná a dobře sledovatelná. Nejpřesvědčivější je ovšem analýza dobře známých věcí kolem nás a analýza výsledků, k nimž dospěly různé vědecké disciplíny. Jestliže – opět pro stručnost – zvolím jinou cestu, která bude v podstatě založena na kritice některých pojmů moderní vědy, je to proto, že tady asi nebude sporu o principy. I když jsem se vždy opíral i o jiné české myslitele, přece mým hlavním žijícím učitelem byl prof. Kozák, jehož kritický realismus mi byl vždy blízký, nejbližší. Proto mohu spoustu společných věcí předpokládat. Je tím však dán i opak: na základě tak širokého konsenzu mohu ukázat i na takové body, v nichž se od svého učitele liším.

3. Kontextualismus

Kritických realistů je celá řada; profesor Kozák označuje dnes svou filosofii blíže jako kontextualismus. (Na kontextualistické platformě má být vypracována i řada studií, které by se seskupily kolem systematického výkladu prof. Kozáka.) Soudím, že bude proto nejvhodnější, když začnu kritickými poznámkami k pojmům, jako je všeobecná souvislost či souvislost všeho se vším a z toho vyvozovaná jednota univerza.

4. Souvislosti

Moderní zdůraznění vesmírné spleti souvislostí, jež vedou odevšad a všude, míří často k závěru, že universum je jedním jediným tkanivem, v němž je každá jeho část, i když ne staticky, přece jenom pevně a neoddělitelně zaklenuta. Proto prý každý pokus o oddělení, odloučení, osamostatnění je předem odsouzen k nezdaru, poněvadž musí zůstat v oblasti pojmů pro svou vrcholnou nepřiměřenost skutečnému stavu věcí. Odloučení je reálně nemožné; jak už řekl Anaxagoras, „nejdou od sebe odloučeny věci v jednom světě ani uřaty sekýrou“. Vše souvisí se vším, říká se dnes.

5. Nesouvislosti

Přitom se zapomíná často, velmi často na druhou, stejně důležitou věc, jako jsou souvislosti, totiž jejich opak, nesouvislosti. Musíme ovšem vidět jedno: právě tak jako neexistuje nějaká univerzální, vše zahrnující a vše vyčerpávající souvislost, která by zapojovala každou věc (nebo proces apod.) do kontextu se vším, s celkem, s universem, právě tak neexistuje ani její opak, totiž všeobecná, univerzální, absolutní nesouvislost, která by oddělovala věc ode všech ostatních, od celého universa. Pokud zůstává teze o všeobecné souvislosti věcí, resp. procesů, dějů v mezích správnosti, má negativní charakter: znamená jenom popření absolutní nesouvislosti *a nic víc*. Každý pokus o vyvození nějaké jednoty světa (universa) z této teze je překročením těchto mezí, a tedy krokem do nesprávnosti: znamená totiž předpoklad nějaké univerzální souvislosti, která vedle všech souvislostí partikulárních a nad nimi (či v jejich základě) spojuje veškerenstvo v celek. Takový předpoklad pak úplně pomíjí, co je daleko důležitější, než může být jakákoli podobná chudičká univerzální souvislost, totiž mnohost konkrétních jednotlivin, které s ostatními různě a na různé úrovni souvisí i nesouvisí. Vždyť takové nesouvislosti (plurál!) jsou, jak se zdá, právě pro konkrétnost a jednotlivost věcí a procesů významnější než jejich souvislosti.

Ve své práci, která měla za úkol předběžně prozkoumat některé ontologické předpoklady noetického problému, musel jsem se ovšem zabývat stejně nesouvislostmi jako souvislostmi.

6. Jednota světa

[odstavec chybí]

7. Pluralita světa

Rozmanitost, členitost a kvalitativní rozrůzněnost reality není nikterak postižena či rušena vší tou spleť souvislostí, o nichž mluvíme. Naopak, proniká i tam a uplatňuje se právě v tom, že je činí partikulárními a jednostrannými, a nese s sebou takové předěly typů a úrovní, které učiní jakékoli absolutní stmelení universa iluzorním.

8. Vnější a vnitřní vztahy

Pluralita světa spadá v jedno s existencí tzv. vnějších vztahů a souvislostí. Pojmem-li totiž universum radikálně jako jednotu, není v něm místa pro vnější vztahy. Vnější vztah je možný jen tam, kde je místo, prostor (ne nutně ve smyslu geometrickém), vzniklý jakýmsi soustředěním vzájemně se pronikajících dějů, procesů, polí a souvislostí do rozličných ohnisek, center. Toto soustředění je dalším významným faktem, který si žádá naší pozornosti. Nenajdeme sice osamocené soustavy, z nichž každá je připoutána k svému středu a zároveň bez jakékoli souvislosti k jiným soustavám. Nicméně ony nejrozmanitější souvislosti, které od každé soustavy i každé její složky směřují na všechny strany, nejsou souvislostmi jediného typu, nejsou ani na jediné úrovni a mají různý význam, různou důležitost a podstatnost. Podstatné vztahy ukazují pravidelně jedním směrem: míří k onomu středu, který je vlastním středem (jejich středem) a proti němuž stojí středy a soustavy cizí. Vztahy k vlastnímu středu jsou charakteru vnitřního, k jiným středům, resp. soustavám charakteru vnějšího.

9. Subjekt a souvislosti

Soustavu či organizaci událostí, dějů, procesů a souvislostí jednotně soustředěných (s jediným středem) nazývám subjektem. Tím termínem chci naznačit, že není jen povrch věcí, nýbrž vskutku i to, co je pod ním: neboť pod vnějšími vztahy věcnými, objektními jsou ještě relace vnitřní, subjektí. U každé věci najdeme nekonečnou rozmanitost jejích souvislostí s jinými věcmi, avšak věc není pouhým souhrnem nebo spleť, uzlem veškerých souvislostí, do nichž je zaklesnuta, nýbrž je tu také věc sama, tj. právě něco, co je „pod“ těmito pro ni vnějšími souvislostmi a „za“ nimi, co je ve věci, co je věc jako subjekt.

10. Subjekt a dění

Bylo by ovšem neporozuměním, kdybychom tuto věc samu čili věc jako subjekt chápali jako něco, co trvá uprostřed změn, které se dějí jen na povrchu. Subjekt sám je změnou, je děním, resp. děje se, je procesem, událostí. Jestliže přece trvá, není to pro jeho neměnnost, nýbrž proto, že se aktivně uchovává, že není orientován ve své událostnosti a procesuálnosti prostě

odněkud někam, nýbrž od sebe někam, což eo ipso znamená současně i od sebe k sobě. To je základ sebeobnovování.

(až sem čteno 9. 10. 56; další čteno 30. 10. 56)

11. Kreativita

Dříve, než můžeme přistoupit k zhodnocení významu subjektů v universu, musíme se na chvíli zaměřit na otázku změny, proměnlivosti věcí. Universum je dějící se universum; není v něm místa nehnutého, věčně stejného. Není v něm ani přesně stejných situací, které by se rekurentně vracely. Z toho činí prof. Kozák závěr, že universum je nadáno kreační mohutností, kreativitou. Předpokládá, že i některé vyšší složky universa mají část takové kreační schopnosti; absolutní kreativitou však vybavuje jen universum jako celek.

12. Dvojí „nové“

Tento závěr ovšem není čistou dedukcí, nýbrž spíše než na premise radikální proměnlivosti stojí na zkušenosti moderní vědy, která onu kreativitu doslova hmatá, nahmatává ve svých zkoumáních biologických a paleontologických, ale s menší zřetelností a jistotou dokonce i v atomově fyzikálních (kvantových). Je totiž dvojí změna, dvojí „nové“: může jít především o novou kombinaci starých prvků. Tak kupř. nechme dva body otáčet se kolem téhož středu ve vzdálenostech, jejichž poměr je iracionální veličinou. Každý okamžik až na věčnost (donekonečna) bude vždy čímsi novým v tomto chudším smyslu, neboť nikdy nenastane táž sestava (při pevných osách, tj. v orientovaném prostoru). Na druhé straně však znamená nové něco víc, totiž novou kvalitu, novou strukturu, skutečnou invenci, která je tvůrčím aktem.

13. Universum není subjekt

Zde se ve svém pojetí liším od prof. Kozáka. Universum není celek, není subjekt; alespoň není důvodu, není argumentu, který by se opíral o poznání a který by nás k této domněnce vedl. (Pouhá analogie.) Nemůže být proto nadáno kreativitou, kterou vyhrazuji pro subjekty.

14. Absolutní kreativita

Subjekty podle své úrovně jsou nadány kvalitnější či méně kvalitní, složitější či méně složitou kreativitou. Pojem absolutní kreativity nepovažuji za odůvodněný; jde pouze o úhrn jednotlivých kreačních aktů jako projevu kreačních schopností jednotlivých subjektů.

(zde ukončeno před delší diskusí; čtení pokračovalo 13. 11. 56)

15. Akce jako přesahování

Subjekt totiž je dějící se (pokračující) struktura, která má svůj vnitřní a vnější aspekt, subjektní a objektní stránku. A tu se domnívám, že zdrojem veškeré reálné (skutečné) aktivity je v posledu vnitřní, subjektní stránka věcí, kdežto vnější, objektní stránka je zdrojem setrvačností. Mám tedy za to, že subjekt je nadán schopností vycházet ze své subjektности skrze svou objektnost (vnějšnost) ven do sféry vnějšího světa, okolního prostředí, objektivní reality vůbec. Tato schopnost přesahování či transcendence je přísně aktuální, tj. nebyla konkrétně v subjektu obsažena nějak zavinutě; subjekt nemá v sobě (vnitřně) rozsáhlé rejstříky nekonečných možností svých akcí, nýbrž je pouze nadán touto schopností přesahování čili akcí.

16. Jednota vnitřní integrací

Nejužší svázanost a souvislost vnitřní i vnější stránky subjektu je v tom, že subjekt se vnitřně, tj. subjektně ustavičně přizpůsobuje vnějším vztahům, v něž vstupuje jako objekt, resp. jako vnější stránka s jinými subjekty-objekty (čili věcmi-subjekty). Proto lze právem říci, jak to činí Whitehead, že každý atom (elektron atd.) se přizpůsobuje např. organismu, jehož je materiálem, resp. součástí. Přizpůsobuje se však vnitřně, tj. nepřestává po své vnější stránce být atomem, ale ve svých „akcích“ ukazuje zřetelně svou subjektní, vnitřní přizpůsobenost a přináležitost k danému organismu. Život organismu je právě v souhře těchto akcí jednotlivých složek-subjektů, vnitřně, tj. subjektně integrovaných a centrovaných, přičemž vnější stránka oněch jednotlivých složek-subjektů slouží jen za vnější oporu, za nástroj živé bytosti jakožto subjektu. Jednota, celkovost organismu kupř. je založena na jednocení vnitřních stránek nižších složek organismu v relativně jediné subjektno, přičemž pluralita těchto složek zůstává vnějšně zachována (atomy zůstanou atomy, molekuly molekulami).

17. Pluralita světa založena subjektně

Relativní pluralitu světa pojmám jako subjektně založenou; jediné vnitřní, a tj. právě subjektní odstup od vnějšnosti, objektnosti je odstupem skutečným. Naopak bez takového odstupu není subjekt možný a zůstanou nám pouze částice vnitřně homogenní. Celé toto pojetí subjektu je, jak mám za to, jediné možným důsledkem odmítnutí posledních částic vnitřně homogenních, z nichž by sestával svět. Čím je však v podstatě založen odstup subjektu od vnějšího, objektního světa? Čím se dostává subjekt k sobě?

18. Není vesmírné aktivity

Už jsem řekl, že subjektní stránka je zdrojem aktivity. Lze však říci se stejnou oprávněností – a to opět patří rodně do kontextualistického myšlení – i obráceně, že skutečná aktivita teprve zakládá subjektnost, resp. sám subjekt. A ovšem, neexistuje nějaká nepřetržitá aktivita (podobně jako neexistuje ani nepřetržitá, resp. homogenní setrvačnost). Také aktivita je zrnitá, tj. existuje – jako vůbec realita – jako jednotliviny a skrze ně. Není žádné vesmírné aktivity vůbec, nýbrž jsou jen jednotlivé akce. Snad nemusím zdůrazňovat, že tím není řečeno nic o tom, že by tyto jednotlivé akce byly izolovány, že by byly bez souvislostí.

19. Akce reakcí?

Nebudu prodlévat u problému akcí; jen tolik chci poznamenat, že termín prof. Kozáka „reakce“ na místě mé „akce“ je hluboce oprávněn. Zdůrazňuje skutečnost, že každá akce přizpůsobuje své vybavení, svou strukturu a organizaci cíli, jehož chce dosáhnout, a podmínkám, za nichž usiluje o účinnost, tedy v obou případech realitě. Pak skutečně každá akce reaguje, čili je reakcí. Ovšem je třeba také pamatovat, že patří k historickým konotacím obou uvedených termínů, že reakce je odpovědí na akci. Jestliže akci subjektu nazveme reakcí, co bude tedy akcí? Vždyť i akce každého jiného subjektu nutně musíme nazvat reakcemi. Pak nám nezbude nic jiného, než termín akce vůbec vyškrtnout ze svého filosofického slovníku. Z toho důvodu, čistě formálního a věci se nedotýkajícího, považuji pro sebe za vhodnější u termínu „akce“ zůstat.

20. Skutečnost vnitřního

Pro subjekt je podstatné, že se vztahuje vnitřně, subjektně k oblasti vnější, objektní, tj. že míří ze sebe ven. To znamená: nejen může mířiti ven, nýbrž je natolik subjektem, nakolik ven vskutku míří. Jinými slovy: subjektní stránka subjektu je jen natolik skutečná, nakolik se uskutečnila. Vnitřní, subjektní nepoznáme proto přímo, nýbrž na jeho uskutečnění, zvnějšnění, prosazení, realizaci, inkarnaci, a ta je možná jen v akcích a skrze ně. To je důležitá metodická zásada: jenom pomocně nám může být k užitku analýza „mechanismů“ (přeneseně) akce, vlastním předmětem našeho zkoumání musí být vždy její výsledek. *(vyškrtnuta je další věta: Pro posouzení myšlenky je rozhodující prozkoumání jí samé; tento úkol si nemůžeme redukovat na zkoumání předpokladů, kterými bychom ji vysvětlili – či vlastně odvysvětlili.)* To je prostým důsledkem toho, že vnitřní, subjektní nemůže být předmětem (leč pojmově), a toho, že mezi vnitřní a vnější stránkou téhož subjektu není strohého paralelismu, nýbrž aktivní prevalence subjektu a setrvačná převaha objektu. Subjekt je v tom smyslu skutečné konkretum, totiž srostlice subjektu a objektu.

Událost a kosmos [1956]

(Předneseno na semináři prof. J. B. Kozáka dne 11. 12. 1956.)

Zcela souhlasím s tezí prof. Kozáka, že „vše, co existuje, jsou události“. Přihlédněme na chvíli k samotné události. Co je charakteristické pro událost? Především to, že má počátek, průběh a konec. Lze stanovit bezpečně počátek události? Jenom v jediném případě, totiž kdy tato událost je reprezentována akcí. A to ještě jenom zhruba a přibližně. V přesném slova smyslu nesmí jít ani o jakoukoli akci, nýbrž o primordiální akci, která je totožná s primordiální událostí (termín Whiteheadův). Ve všech ostatních případech, a to znamená ve všech případech, které nám jsou dostupné, které se otvírají našemu zkoumání na dnešní úrovni, nelze bezpečně stanovit počátek události prostě proto, že událost je komplexem událostí menších až nejmenších, primordiálních, takže nemá počátek jeden, ale mnoho. Jestliže však je počátků mnoho, je i konců mnoho, a stejně jsou rozštěpeny události i co do svých průběhů. Můžeme-li přesto rozlišovat události jednu od druhé, není to proto, že bychom byli schopni rozlišovati infinitezimální události primordiální, z nichž je každá pozorovaná událost setkána. Integrace takové makroskopické události není „objektivní“, nýbrž je provedena teprve subjektem jako první krok k re-akci na onu událost. Protože však do události není zapojen a zasazen subjekt jeden, nýbrž subjektů vždy víc, je ovšem takových subjektivních integrací, a tedy subjektivních aspektů události rovněž několik. Počátek události za takových předpokladů znamená tolik jako počátek určitého typu integrace jistého výběrem vymezeného okruhu tkaniva událostí, přičemž jak výběr, tak i sama integrace je součástí akce (aktivity) určitého subjektu. Podobně i konec události neznámá nic jiného, než že už žádný subjekt neintegruje daný okruh událostí (lépe: vybraný) uvedeným způsobem.

Teoreticky je ovšem velmi významné zabývat se otázkou událostí primordiálních. Je pochopitelné, že se tu mohu této otázky sotva dotknout. Snad má smysl naznačit jenom hlavní věc. Primordiální událost je současně primordiální akcí. Pro akci jsou charakteristické především dvě věci. Jednak její reaktivita, tj. schopnost podpořit a posílit svou vlastní účinnost jakýmsi přizpůsobením situaci, do níž subjekt hodlá zasáhnout, a za druhé přesáhnutí toho, čemu se přizpůsobuje, čili co je dáno, schopností vyjít za meze daného, čili tvořivostí. Počátkem události v přesném slova smyslu, tedy události primordiální, je počátek přesahování, počátek akce – a tím je subjekt. Všechny události mají tedy svůj počátek a původ v subjektech. Kde je však konec událostí? Akce míří ze subjektu, tj. z jeho subjektivní stránky, přes objektivní do sféry tzv. vnějšího světa. Ať už je tedy akce

namířena kamkoli, znamenalo by to, že konec akce, a tedy konec události je mimo subjekt. V tom je však pravdy jenom část. Kdyby konec každé akce (anebo, má-li akce – jak později uvidíme – konců víc, kdyby každý konec akce) byl mimo subjekt, mělo by to pro naše pojetí zvláštní důsledky. Museli bychom buď předpokládat něco, čemu se od počátku bráníme, totiž že subjekt je cosi trvajícího bez ohledu na vlastní akce, tedy movens, sed immotum, a byly by tedy vedle událostí ještě subjekty, vedle proměn cosi věčného, neměnného; anebo bychom museli mít za to, že subjekt končí se svou akcí, resp. v jejím průběhu – a pak ovšem pojem subjektu postrádá veškerého oprávnění.

Proto musíme předpokládat, že konec některé akce (anebo, je-li přípustno předpokládat více konců akce, že některé konce akce) nemusí být mimo subjekt, který je jejich zdrojem, nýbrž že mohou představovat jakousi okliku, kterou akce, vycházející ze subjektu, opíše, aby se nakonec navrátila k svému východisku. Tam podepře subjekt, který se tak vrátil sám k sobě, a tak může pokračovat.

Na tomto místě vyrůstá prvořadá otázka, jejíž řešení podstatně ovlivní tím či oním způsobem celou další výstavbu naší teorie. Jde o to, zda lze mít za to, že událost ve svém počátku může být ovlivněna a určena koncem (nebo průběhem) události jiné tak, že by jiná událost byla v té souvislosti agens, kdežto počátek události nové by byl výsledkem. Je to otázka, která se snad nejlépe vyřeší na tom zvláštním případě, kdy událost skončí tam, kde začala, tedy kdy jde o trvání subjektu. Kdyby tu předcházející událost byla příčinou následující, pak to znamená, že subjekt přece jenom trvá v neměnnosti nebo alespoň v periodické cykličnosti.

Mám za to, že jediné možné řešení, které se vyhne nepřekonatelným rozporům, je řešení, které odmítne vidět jádro věci v kauzálním působení, ale vidí je v navazování. Aktivitu tedy nevidí v tom, co předchází, nýbrž v tom, co následuje. Souvislost pak je dána nikoli v působení minulosti na přítomnost, nýbrž v navazování přítomnosti na minulost. Tím ovšem se ihned objasní i vlastní ontická funkce subjektů. Kdyby rozhodující bylo působení z minulosti do přítomnosti, pak je existence subjektů zbytečná a bezpředmětná. Naproti tomu, je-li princip v navazování, pak je subjekt nezbytným místem, kde se shromažďuje to z minulosti, co může sloužit jako vhodný materiál pro přítomnost, čili je místem, kde se minulost hodnotí a probírá, aby po některých stránkách a v některých liniích byla zachována, resp. obnovena, oživena, kdežto v jiných liniích aby propadla nicotě a neexistenci.

Tolik jsem byl nucen říci úvodem k několika kritickým poznámkám, pro něž jsem si tak připravil teoretické základy.

Především mám za to, že neplatí, že na každém místě a v každé chvíli do každé nejmenší události mluví celý vesmír, a to ze dvou důvodů. Především vesmír není celek v pravém slova smyslu. Hlavně však nemyslím, že by na každém místě a v každé chvíli bylo vše. Není tam to, co skončilo, aniž by bylo materiálem nějakého navázání.

Proto nesouhlasím ani s tím, že minulost i budoucnost je bezedná. To je optický klam, který je důsledkem geometrizace a aritmetizace času. Proto působení není pouhá sukcese.

Proto také neexistuje integrální (totální) příčina, kterou prof. Kozák ztotožňuje s minulostí. Neexistuje objektivně z důvodů již uvedených. Ale ani subjektivně, neboť není univerzálního subjektu.

Vesmír pak není konkretum, ale abstraktum; konkretum je jenom subjekt. Proto vesmír není jako celek tvořivý, neboť některé jeho složky jsou na vyšší úrovni než předpokládaný celek. Proto nemůžeme mluvit ani o podřízených složkách.

Dění a změna [1957]

(Referát pro seminář prof. J. B. Kozáka, přednesen ve dnech 21. a 28. 11. 1957)

Otázka, již se dnes máme zabývat, je v jistém ohledu snadná i nesnadná. Její snadnost spočívá v tom, že jí můžeme přesně rozumět. Byla po staletí připravována a zvláště výsledky moderní vědy, především mikrofyziky, nám ji přímo sugerují. Je však zároveň nesnadná, chceme-li přistoupit k jejímu řešení. Nesmírně dlouhá epocha, zahájená naukou eleatskou, je od minulého století v krizi. Po celou tu dobu se neměnnost, trvalost, klid považuje za cosi evidentního, co se bezprostředně podává našemu rozumu a poznání, zatímco změnu, pohyb, proměnlivost je třeba vyložit. Tento způsob nazírání utrpěl v posledních desetiletích povážlivé trhliny. Dnes už nedovedeme ukázat na nic pevného, na nic neměnného, na nic, co by bylo nehybným pozadím všech změn. Dnes už vidíme pohyb, proměnlivost, změnu všude. Obrovská nesnáz však spočívá v tom, že nejsme dostatečně teoreticky připraveni, abychom nové myšlenky dali určitější tvar, abychom ji filosoficky vyjádřili, formulovali. Celé naše myšlení, ba samotná řeč nám klade nejtěžší překážky. Při každém novém pokusu se nám jako tíživé břemeno věší na nohy petrifikované myšlenkové struktury, které měly příležitost dokonale se zaběhat ve všech evropských nebo evropsky poznamenaných hlavách v období delším dvou tisíc let. Leč přistupme k věci.

Změna a událost

Změna znamená dvojí: především, že něco, co tu bylo, už tu není. Zároveň znamená změna, že je tu něco, co tu nebylo. Změnou tedy rozumíme, že něco starého skončilo a něco nového počalo. Znamená tedy změna jednak konec, jednak počátek.

Zde se musíme zastavit u prvního problému. Pozorujíc změnu, prohlásíme podle běžného zvyku současný (přítomný) stav za nový, zatímco stav předcházející prohlásíme naopak za starý. To nás ovšem uvádí do paradoxní situace: staré se zdá předcházet novému, konec počátku. Všichni vidíme, že mládí člověka předchází jeho stáří; ale což to právě neznámá, že jeho mládí je starší než jeho stáří, a naopak že jeho stáří je mladší, novější než jeho mládí?

Nabízí se nám první důležitá myšlenka. Je rozdíl mezi novým ve smyslu přítomnosti, resp. mezi novým z hlediska vnějšího pozorovatele na jedné straně a mezi novým z hlediska toho, kdo své mládí nebo stáří prožívá. Mluvíme-li o něčem, že to je nové nebo staré, musíme se vždy ptát po subjektu, k němuž předpokládanou novost, resp. zastaralost vztahujeme.

Jestliže jsme tedy řekli, že změna znamená jednak konec, jednak počátek, musíme se ptát po subjektu onoho konce a po subjektu onoho počátku. Dříve než tak učiníme, zkoumejme oprávněnost takové otázky. Je totiž zřejmé, že otázku po subjektu změny nemůžeme prohlásit za apriori oprávněnou, neboť bychom tím eo ipso relativizovali proměnlivost skutečnosti. A relativizovat proměnlivost znamená postulovat neměnné. Tento problém není možno dnes řešit; jsem však přesvědčen, že to pro naši potřebu není dnes ani nutné. Ponechme jej tedy pro jinou příležitost zatím bez řešení, a uvažme jen to nejdůležitější. Nemůžeme dost dobře vycházet z nejnižších ontologických úrovní. Každý takový pokus je nutně založen na iluzi, že úroveň, z níž vychází, je právě tou nejnižší. Jakmile si jednou uvědomíme tuto skutečnost, přejde nás zároveň navždy chuť na skládání universa z nějakých praelementů. Nikdy nemůžeme pracovat jinak, než že se usilovně pracujeme ze své vlastní úrovně na úrovně nižší. V našem případě to znamená, že nemusíme uvažovat právě nejprimitivnější úroveň změny, při níž by se otázka po jejím subjektu mohla ocitnout v postavení silně problematickém, ale že můžeme předpokládat veškeré typy změn, jak probíhají na všech úrovních, kde existují subjekty.

A tu je zřejmé, že konec, kterým se každá změna vyznačuje, se vztahuje k jinému subjektu než počátek, který je pro změnu rovněž charakteristický. Vždyť i to, co skončilo, muselo někdy začít. A naopak to, co začalo, někdy skončí. Tak přicházíme k novému pojmu. To, co začne, proběhne a skončí, nazvěme událostí. V tom smyslu pak změně budeme rozumět jako konci jedné události a počátku jiné. Tak jsme provedli předběžné terminologické vyjasnění a zároveň získali potřebný rozběh.

Vnitřní a vnější

Stojíme tu před novou vážnou otázkou. Změnou myslíme fakt, že jedna událost skončila a jiná počala. Co je však událost sama? Ta není změnou? A je-li, zdaž nestojíme před stejnou otázkou znovu a znovu, jsouce nuceni každou událost donekonečna dělit, neboť i nejmenší část události bude vždy změnou, při níž něco končí a jiné začíná?

Tu namítneme, že uprostřed události nemůžeme mluvit o nějakém konci nebo počátku, leda snad přeneseně, neboť ve skutečnosti jde o pokračování. Ale což i sama změna není pokračováním? může se nás někdo zeptat. Či spíše ještě nám lze vytknout, že změna, jak jí rozumíme, vůbec neexistuje. A to pak znamená, že neexistují ani mnohé události, nýbrž že existuje jen jedna. Naše diskuse s drem Zemanem se dotkla i této otázky. Dr. Zeman mi adresoval výtku, že v mém pojetí je svět vposledu jen jedinou velkou, okamžitou akcí, příčinou, činem, který by nadto ještě ani neměl učiněné, účinek, čili který by nebyl. I když tu

jde také ještě o jiné souvislosti, je zřejmé, že Dr. Zeman nevidí, jak by bylo možné z mého hlediska pojmut mnohost věcí, a to nejen současnou, ale především následnou mnohost. To je ovšem značné nedorozumění, jak se pokusím ukázat.

Ve své předchozí úvaze o novém a starém jsme neprovedli poslední závěr. Je-li událost nová na svém počátku, kdežto stará na svém konci, přestává být jedinou (a jak se domníváme, dokonce i hlavní) otázkou, kde se vzalo nové. Naopak tu před námi stojí vážná otázka, odkud se vzalo staré. Je vidět, že nutnou součástí pojetí změny a události je pojetí stárnutí, zastarání, ustrnutí, setrvačnosti, dokonce i rozkladu, desintegrace, rozpadu. To však znamená, že bereme vážně, že věci zanikají; proto je nezbytné vzít vážně i opak, totiž že vznikají. Tolik na odpověď dru Zemanovi. Naproti tomu je třeba se bránit jiným výtkám, které usilují o relativizaci vznikání a zanikání poukazem na to, že žádný konec není skutečným koncem a počátek skutečným počátkem. Takové pojetí je velmi staré, ale dodnes žije v povědomí mnoha myslitelů. Ponechme na tomto místě stranou podrobný rozbor mylnosti tohoto pojetí a všimněme si předběžně jedné jeho stránky. Všude tam, kde se relativizuje vznikání a zanikání, relativizuje se i změna. Kde není skutečný konec anebo skutečný počátek, tam je v pozadí něco, co přetrvává ony zdánlivé konce a zdánlivé počátky, co není postiženo žádným zánikem a proto nemusí ani vznikat, co je trvalé, věčné, věčně stejné a tedy neměnné. Jde tedy, jak zřetelně vidíme, o pojetí, které je třeba překonat, neboť náleží ještě staré epoše, poznamenané eleatstvím.

Naše pojetí je právě opačné: není neměnnost v jádře a změny na povrchu, ale naopak. Proměnlivost náleží k jádru, k podstatě věcí, kdežto jejich trvání je záležitostí periferní, je záležitostí jejich vnější stránky, vnějšího vybavení. S tím však je spojen důležitý aspekt noetický.

Naše poznání je umožněno a přímo založeno v našem přístupu k věcem. Ať si cokoli vybereme za předmět svého zkoumání, je to vždy vnější stránka věcí, která je na prvním místě otevřena našemu přístupu. Naproti tomu vnitřní stránka věcí se skrývá. Násilným proniknutím za vnější bariéru rozrušíme to, co bylo uvnitř, zničíme je tím, že je učiníme vnějším, a tak přispějeme k jeho zániku. Neboť každé zvnějšnění je právě zánik vnitřního. Každá událost slábne ve své dynamice po celou dobu svého průběhu a přechází v setrvačnost vnějšího charakteru. Všude tam, kde násilím pronikáme k vnitřní stránce, uspišujeme neorganickým zásahem tento proces a zaviňujeme tak jeho zručnost. Proto valná část experimentálních metod, jimiž je vybavena moderní věda, je bez užitku pro zkoumání vnitřní stránky věcí, procesů, událostí.

Jestliže jsme řekli, že události je třeba rozumět jako něčemu, co má počátek, průběh a konec, můžeme nyní přistoupit k dalšímu upřesnění. Událost neprobíhá prostě od počátku ke konci, ale je to průběh počínající ve vnitřní stránce a tedy mající sám vnitřní charakter, který se však postupně proměňuje a nabývá vnějších rysů, až skončí úplným zvnějšnění. Událost je tedy proměnou vnitřního ve vnější, je zvnějšňování vnitřního.

To ovšem stojíme už plnými nohama v teorii subjektu.

Subjekt

Tím, jak se událost ve svém průběhu zvnějšňuje, přestává být událostí a přechází v něco, co se vlastně neděje, kde se vůbec nic neděje. Minule jsme tu mluvili o entropii; snad bychom mohli říci, že každá událost končí v entropii. Lépe: končila by, kdyby nebylo subjektů. Ale zatím zůstaňme u konce události. Událost opouští ve svém průběhu sebe samu a přechází v cosi bezudálostného, v cosi neurčitého, možno říci, že se vytrácí do času i prostoru, propadá se v beztvarost, chaos.

Existuje však způsob, jímž se událost brání takovému zániku. Je to pokus o návrat k sobě samé. Avšak událost, která se vrací k sobě samé, není už pouhou událostí. Schopnost návratu k sobě je cosi elementárně důležitého, co představuje zcela novou situaci, situaci nové úrovně.

Vzpomeňme na chvíli na způsob, jakým jsme startovali ve svých počátečních úvahách o změně. Řekli jsme, že změna znamená jednak, že tu není něco, co tu bylo, a naopak že tu je něco, co tu nebylo. Už tady muselo být zřejmo, že od počátku stojíme uprostřed otázky času. I když se nemůžeme ani touto otázkou zabývat blíže, přece jen musím poznamenat, že od samého počátku už byly některé souvislosti, týkající se této otázky, problematické. Snad někdy jindy budeme mít příležitost věnovat tomu více pozornosti. Nemůžeme však v žádném případě obejít jednu důležitou věc. Jestliže totiž při změně uvažujeme o tom, co bylo a už není, a o tom, co nebylo, ale nyní jest, je to pohled vnějšího pozorovatele. To znamená, že čas, v němž je minulé položeno před přítomné, je časem tohoto pozorovatele. Ve skutečnosti jak ono „minulé“, které bylo, ale není, tak i ono „přítomné“, které nebylo, ale jest, náleží dvěma rozličným časům.

Odtud jsme vedeni hned k několika závěrům. Především vidíme, že změna nemá svůj vlastní čas, nýbrž že si jej vypůjčuje u subjektu, který konec jedné události a počátek druhé prožívá, pozoruje, konstatuje jako změnu. Pokud tedy bychom někdy měli na mysli změnu jako integrální součást skutečného dění, stojíme na nepevné půdě, jestliže zapomeneme, že

principem její integrace je nějaký vnější subjekt, že však nelze mluvit o integrovanosti uprostřed samotného dění, samotné skutečnosti.

Za druhé vidíme, že zcela jinak se mají věci tam, kde jde o událost. Událost je skutečně časově integrována, to znamená, že všechny její partie, součásti (pokud je uměle od sebe oddělíme analýzou) probíhají v témž čase. Je známo, že současnost v klasickém pojetí se ukázala být falešným pojmem (něco jako kvadratura kruhu). Proto můžeme navrhnout jiné pojetí: považujme současnost za společnost času. V tom smyslu pak počátek i konec události jsou současné. Nikoli ovšem v tom smyslu, že by byly najednou, nýbrž že náleží témuž času. K tomuto pojetí jsme jednoznačně vedeni, jakmile odmítneme dělit čas na bodové okamžiky a jakmile přiznáme přítomnosti časovou rozlehlost.

Dalším důsledkem tohoto pojetí je rozlišení dvojí přítomnosti. Přítomné je jednak to, co na časové ose leží uprostřed. Tu jde zřetelně o jakési kvantitativní určení, resp. o převedení časového momentu na umístění v prostoru (Bergsonův homogenní čas). Avšak vlastní význam přítomnosti je jiný. Přítomné je to, co je tu. Jde o určení nikoli jednostranně časové, nýbrž současně i prostorové. Přitom se ovšem musíme vzdát matematické představy času a prostoru, neboť tu nejde o žádné body.

Věc okamžitě vysvitne, jakmile provedeme z nového hlediska rozbor události a zvláště rozbor té události-subjektu, která se vrací sama k sobě. Událost je něčím, co se děje. Má tedy své *ante* a své *post*. Protože jde o společnost času, je toto *ante* i *post* ve vztahu k současnosti. To neznamena nic jiného, než že obojí náleží k sobě, že náleží téže události. Je-li však přítomnost rozměrná, má také své *ante* a *post*, přičemž jak *ante*, tak *post* je obojí přítomné. Událost, která se aktuálně děje, je celá tu, čili je jako celek přítomná. Proto také její počátek je tu, ale i její konec je tu.

Ale jak to je s událostí, která se vrací sama k sobě? Podle výrazu starých spojuje tato událost svůj konec s počátkem. Jaký to má význam pro časový charakter události? Je zřejmé, že taková událost-subjekt si prodlužuje přítomnost. Jak to dělá? Tím, že reintegruje prchající počátek svého průběhu. To ovšem nemůže udělat tak, že zruší vše, co dosud proběhlo, a nechá to proběhnout znovu. Co se stalo, nemůže se již odestát. Reintegrace je možná jediným způsobem: událost učiní svůj předchozí průběh svou vlastní minulostí. Můžeme tedy přikročit k vlastnímu výměru subjektu: subjektem je vše, co má minulost. Ovšem svou minulost, nestačí objevit nějakou precedenci. Precedens je vždy to, co na časové čáře leží od daného bodu nalevo. To, co označíme jako *precedens*, může, ale nemusí patřit k minulosti skutečné události resp. subjektu. Subjekt musí to, co předchází, svou minulostí učinit. V tom

smyslu pak minulost není něčím, co bylo, ale už není, nýbrž něčím, co je tu. Skutečná minulost je vždycky tu, je tedy současná s přítomností, je přítomná.

Nebudeme se už dále zabývat časovým aspektem událostnosti a subjektosti. Je třeba pamatovat, že to je jenom počátek, že jsme tu ledva nasadili svou metodu a že jsme tedy ovšem nemohli dospět k nějakému výslednému obrazu, který by se nicméně v průběhu dalších úvah změnil daleko pronikavěji.

Reaktivita a kauzalita

Schopností návratu je konstituován subjekt. Řekli jsme, že subjektem je vše, co má svou vlastní minulost, čili co si vytvořilo svou vlastní minulost. Ale tu přistupují další stránky návratu k sobě.

Především takový návrat znamená integraci (reintegraci) něčeho, co už tak-tak že nepřešlo v okolní svět. Tím je však umožněno i to, že spolu s integrací původně vlastního se zintegruje i něco, co v subjektu původně nebylo, co však pramení z okolí, resp. ze střetnutí s okolím. Návrat k sobě se tak stává principem reaktivity. Tak se rozšiřuje zároveň sféra vlastní minulosti: jejími prvky se stávají i struktury, které mají svůj původ jinde, a které subjekt učiní vlastní minulostí tím, že na ně naváže.

Tu je ostatně třeba, abychom pamatovali na provedené rozlišení mezi vnitřním a vnějším. Když se subjekt vrací sám k sobě, nevrací se ke své vnitřní stránce, nýbrž k formě její realizace navenek. Nic vnitřního se nemůže stát minulostí; vnitřní je vždy aktuální, je dokonce zdrojem aktuality. Proto také minulost (rozumí se vlastní, tj. přivlastněná minulost) je součástí vnějšího vybavení subjektu. Odtud je právě srozumitelné, proč nejprimitivnějším způsobem návratu k sobě jest sebeobnovování subjektu po vnější stránce, tedy rekurence vnějšího charakteru. Rovněž reaktivita subjektu, která umožňuje jeho navazování na cizí danosti, navazuje na vnější stránku věcí z okolí. Dochází k zcela obdobnému obrazu, který můžeme charakterizovat jako proces vnějšího charakteru, kde však subjekt nenavazuje svou reaktivitou na svůj vlastní dosavadní průběh, nýbrž na cosi jiného, na jiný průběh. Proto výsledkem není rekurence, která se vrací znovu a znovu k svému počátku, nýbrž pouhá kurence, průběh vnějšího charakteru, který končí jinde, než kde začal. Máme za to, že tato „kurence“ je základem veškeré kauzality, zatímco rekurence je zvláštním jejím případem.

Zbývá jen upozornit, což bylo ostatně už v diskusi řečeno, že souvislost mezi příčinou a následkem je dána reaktivitou subjektu resp. subjektů. Čím je reaktivita kvalitnější, tím je větší její kapacita, a tím se také výsledná reakce více vzdaluje od mechanistického konceptu

kauzální souvislosti. Protože ovšem není myslitelné, aby si subjekt nekladl nějaké meze ve své reaktivnosti, neboť nemůže být cílem, reagovat na vše, subjekt zároveň (a to ovšem jde už o vyšší úrovně) ekonomizuje své reakce a přibližuje se tak opět oné tradičně koncipované kauzalitě. Subjekt provádí výběr toho, nač reaguje; už zde bylo řečeno, že rubem této selektivnosti je neglektivnost. A právě neglektivnost nám může významně osvětlit charakter kauzality. Teoreticky by příčinou každého následku mělo být celé univerzum; ve skutečnosti je kauzální souvislost něčím daleko jednodušším a tím i přehlednějším. Není sporu o tom, že celé univerzum zasahuje svou vahou, svým působením do každé kauzální souvislosti. Ale ne všechno působení se uplatní ve skutečném kauzálním nexu. Záleží právě na reaktivnosti toho kterého subjektu nebo řady subjektů, zda se ono působení uplatní, uskuteční či nikoliv. Záleží na tom, co je subjekt ve své reaktivnosti schopen pojmout. A opět zdůrazňuji: čím více je schopen toho pojmout, tím méně se výsledek podobá tradičně pojaté kauzalitě.

Aktivita

Je-li principem reaktivity návrat subjektu k sobě, je zřejmé, že i tento návrat má svůj závažný předpoklad. Vracet se k sobě může jen takový subjekt, který sám sebe opustil. Subjekt opouští sám sebe v akci. Základem reaktivnosti je tedy aktivita, podstatou re-akce je akce.

Akce je událostí; začíná tedy jako vnitřní a postupně se zvnějšňuje, zpředměňuje. Avšak akce je vždy akcí určitého subjektu – v tom se odlišuje od události obecně. Aby mohla začít vskutku vnitřně a přesto být akcí určitého subjektu, musí se od tohoto subjektu nejprve emancipovat, tj. musí se spustit hlouběji než on, nasadit v čisté vnitřní poloze, a teprve potom se uskutečnit navenek.

Zároveň však akce někam míří. To předpokládá nějakou historickou bázi, z níž akce vychází. To znamená, že při svém zpředměňování navazuje akce na minulost, a tak se formuje, předjímajíc cíl, k němuž míří. Akce je tedy akcí určitého subjektu jednak v tom, že zakládá svůj počátek emancipací od tohoto subjektu, jednak v tom, že ke svému ztvárnění používá historické báze tohoto subjektu, že navazuje na jeho minulost.

Na tomto místě jen stručně poznamenám, že emancipace počátku akce je současně integrací, resp. počátkem integrace subjektu. Subjekt totiž nezůstává beze změny v pozadí svých akcí, jak jsme ostatně (byť jinými slovy) už prohlásili na počátku. Vnější stránka subjektu má tendenci k většímu a většímu zvnějšnění, a to znamená k rozkladu, rozpadu. Nebýt ustavičného aktivního (!) obnovování, přestal by subjekt být subjektem. Z toho uzavíráme, že akcemi je subjekt založen i udržován.

Tak jsme přehlédlí hlavní typy dění: změnu, která je pouze vnějším aspektem, událost, která má už vlastní skutečnost, rekurence, jíž se subjekt vrací sám k sobě, kauzalitu, jíž subjekt reaguje na vnější podněty, akci, jíž subjekt vykračuje z mezí danosti a přináší cosi nového v úsilí o zvládnutí situace po svém, ve svých intencích. Zbývalo by ještě ukázat vývoj jako zvláštní syntézu rekurence a aktivity, reflexi jako akci, v níž se subjekt obrací sám k sobě, a konečně dění historické.

(Referát přečten nadvakrát, 21. a 28. 11. 1957, na semináři prof. J. B. Kozáka, a to původně na jeho výzvu, abych poreferoval o hlavních myšlenkách své disertační práce. Po první části a později po dokončení celku následovala široká diskuse.)

Čas (významy) [2006]

Každá primordiální událost povstává „ex nihilo“ a její životní „čas“ je velmi krátký (je tím kratší, čím více se „odchýlila“ od onoho „nihil“, z něhož povstala). K tomu, aby pro sebe získala víc „životního času“, potřebuje zapojení do „společenství“ mnoha jiných událostí (které všechny pospolu vytvářejí jakési „obecné“ pole času, v němž se „reálná“ událost může dít už nikoli v onom jí vyměřeném krátkém čase, ale v čase sobě „přiměřeném“ a „vyměřeném“). To je však možné jen za předpokladu, že se událost zrodí do tzv. „reálného světa“, kde už je mnoho takových „reálných“ událostí (tj. událostí zapojených do „reálného světa“). Taková možnost je jí však upřena v případě, že jde o událost nikoli pouze primordiální, ale virtuální; je jí upřena, protože nemá dosti času, aby se zapojila do vzájemného reagování spolu s reálnými událostmi (částicemi nebo kvanty); pokud se jí výjimečně (tj. zcela nahodile) takové možnosti dostane, také končí, ale nikoli zánikem, nýbrž hlubokou interakční proměnou, jíž se zároveň neméně hluboce mění nějaká už původně reálná událost (částice nebo kvantum). Tak docházíme již k dvojímu „času“: vlastní čas události ještě bez jakékoli interakce s jinými událostmi, který je velmi krátký, a pak onen delší čas, který jí je „propůjčen“ (či „vyměřen“) v rámci obecného času. Ovšem pak tu musíme předpokládat ještě jiný, třetí „čas“, který je předpokladem jak toho, aby se byť jen virtuální události dostalo potřebného času, aby vznikla, proběhla a skončila, tak i toho, aby v „reálném“ světě působením prodloužení „vlastních“ časů jednotlivých událostí vzniklo jakési časové pole, společné všem událostem na daném „místě“ (dost rozlehlém, ale přece jen omezeném, a ještě v různých závislostech na rychlosti vzájemných pohybů, gravitaci atd.). Tento „prapůvodní“ čas musí být studován samostatně a odlišnými způsoby, neboť nemůže být nikdy postihován z odstupu a „předmětně“.

Myšlenkové deníky 2006, 061224–4 (24. 12. 2006)

Budost (pravé události) [2006]

Lenka Karfíková má za to, že každé události se dostává její „budoucnosti“ od jiných událostí, které jí částečně předcházejí, ale jsou s ní aspoň po jistou dobu „současné“ (to je ovšem moje přeformulování jejího pojetí na základě diskuse jednak cestou do Písku a pak zejména u nás v Písku; to, co říkala, navazuje zčásti na některé formulace z jejího článku v Reflexi č. 29). Mám za to, že to je nedorozumění, zaviněné nedostatečným rozlišením mezi „budostí“ a „budoucností“. Budoucnost není pro žádnou událost (tj. událost jako subjekt) „uchopitelná“ jinak než jakožto „budost“, tj. tím, že si událost/subjekt osvojí a přivlastní něco z budoucnosti, a to právě jen něco, co se jí samo nejprve „dává“ a co jí tím tuto možnost „poskytuje“. Žádná událost/subjekt nemůže poskytovat jiné události ani jen „kousek“ budoucnosti, protože touto budoucností nikterak nedisponuje, nevládne. A nemůže ji poskytovat (přinejmenším nikoli přímo) ani „kousek“ své budosti, a to už proto ne, že takové poskytování by bylo možné jen formou akce (aktivity), jejímž výsledkem může být jen zpředměťování. A zpředmětněná „budost“ nemůže být zdrojem nezpředmětněné budosti jiné události (nýbrž může být jen usnadněním, uvolněním překážek, respektem a pomocí v tom, jak druhá událost/subjekt „svobodně“ využívá své vlastní budosti k aktivitám, jež nevyplývají ani z její vlastní povahy, ani z okolností a tlaku nezbytností). Zdrojem skutečné budosti je pro každou (pravou) událost budoucnost sama, tj. budoucnost všech událostí, budoucnost veškerenstva, resp. pro veškerenstvo. Každá událost si svou budoucnost musí nechat „dát“, přijmout ji a osvojit si ji tím, že ji integruje do svého průběhu, tj. do svého aktivního událostního dění, které musí vykonávat. Může s výhodou přijímat pomoc nejrůznějšího typu od jiných událostí, ale svou budostí nemůže být zakotvena nikde jinde než v budoucnosti samé.

Myšlenkové deníky 2006, 061228–2 (28. 12. 2006)

Událost a její „časovost“ [2006]

Ten „čas“, kterého se každé (reálné) události dostává od jiných událostí, je součástí onoho „obecného“ času, který vzniká (je ustaven) množstvím (reálných) událostí v důsledku toho, jak se jejich vlastní „časové pole“ navzájem překrývá s „časovým polem“ všech událostí ostatních v jakémisi (nepřesně ohraničeném) „místě“. Proto musíme podrobit nějakému bližšímu zkoumání, jak vlastně vzniká takové časové (a zároveň prostorové) „pole“ kolem každé události. Buď je totiž produktem každá události samé (takže je součástí jejího výkonu vlastního bytí), anebo jí je dáno či poskytnuto odjinud. Pokud bychom trvali na tom, že je jí poskytnuto celé nebo jenom zčásti odjinud, jsou tu dvě možnosti: buď od jiných událostí (tak si to představuje Lenka Karfíková, mám za to), anebo – jak se domnívám já – se jí ho dostává původně ze sféry „niterné“, resp. „nepředmětné“. V prvním případě se dostáváme před otázku, jak si událost vůbec může „osvojit“ (přivlastnit) cokoli z onoho časového a prostorového „pole“, jež je nakonec „kolem“ ní vytvořeno, tj. jak tento vlastně „cizí“ element, přicházející „odjinud“, integruje do sebe samé (a svého vlastního „pole“), tj. jak tuto „cizí“ ingredienci sjednotí se sebou samou, a to právě aktivně, což předpokládá, že taková událost je už jako taková „tu“. Z toho je ovšem zcela zřejmé, že jsme problém nevyřešili, neboť má-li jakákoli událost (na jakékoli úrovni) být s to si aktivně přisvojit cokoli, co přichází „zvenčí“, musí už být ustavena jako časová – a tedy mající svůj „čas“. V druhém případě jde, jak mám za to, o řešení schůdné, neboť ono časové (i prostorové) pole, které musíme u každé události předpokládat, má též prapůvodní zdroj jako událost sama. To pak znamená, že tak jako událost sama není ani v samých svých počátcích ustavována ničím vnějším, zvenčí přicházejícím (a tedy „cizím“), tak není ani její časové (a prostorové) pole ustavováno odjinud zvenčí. Tím sice není vlastní problém vyřešen, ale přinejmenším jsou poněkud zjednodušeny předpoklady jeho řešení tím, že vznik časového (i prostorového) pole kolem události je těsně spjat se vznikem události samé.

Myšlenkové deníky 2006, 061231–1 (31. 12. 2006)

Vznik – vnitrosvětý [2007]

Můžeme plným právem postavit otázku, čím to je způsobeno, že „virtuální“ částice má pronikavě kratší dobu „života“ než příslušně obdobná částice „reálná“. Nepochybně to velmi podstatně souvisí s jejím okolím či prostředím: reálná částice se děje (odehrává) tak, že používá něco ze svého prostředí k vlastnímu uskutečňování. Avšak jedna věc je zřejmá: aby mohla nějaká částice (nebo nějaké kvantum) „načerpát“ něco ze svého „okolí“ či „prostředí“, musí se začít dít (odehrávat), musí zkrátka „startovat“. A start takové události nemůže být odvozován z onoho okolí či prostředí – to se může jen podílet na něčem v průběhu takového jsoucna-události. Takže bez ohledu na to, zda jde o start události virtuální, nebo reálné, každá (pravá) událost musí mít svůj původ v něčem, co před jejím startem „ještě nebylo“ a není „tu“, nýbrž co přichází z budoucnosti a onu událost umožňuje a zakládá, co je skutečně tím posledním (resp. prvním) garantem jejího startu. Pokud by bylo možno nějakou událost (resp. její start) plně odvodit z toho, co předcházelo, bylo by to nezvratným dokladem toho, že nejde o událost „pravou“, tj. vnitřně integrovanou.

Myšlenkové deníky 2007, 070309–3 (9. 3. 2007)]

Čas – odkud je generován? [2007]

„Generátor“ času („továrna“) musí být chápán jako generátor (ještě nepřišlé) budoucnosti. A ten eo ipso nemůže být „jsoucí“ (ve smyslu daný, již „existující“ či dokonce minulý). Právě proto je tak eminentně důležité vypracovat myšlenkový model („konstrukt“) události se všemi aspekty, tedy také (a zejména) ne-předmětnými. – To celé je možno odmítnout, ale pak je konec se skutečnou kritikou i polemikou. Sám problém ovšem tak jako tak zůstává.“

Tradiční zpředmětnující myšlení není schopno mýnit (myslit) „původ“ či „počátek“ jinak než jako něco již minulého, dávného (in illo tempore). Pokud se někteří myslitelé pokoušeli tomuto „před-sudku“ vyhnout, sáhli po jiném, totiž po neustálé aktualitě (aeternum nunc); to se stalo nezbytností, když byly zavedeny pojmy a když to dovolilo reflektovat nedržitelnost odsunutí ARCHÉ do nějaké nezřetelné pradávnosti. (Této druhé možnosti se chopili zejména už první myslitelé křesťanští.) Třetí možnost, totiž pochopit ARCHÉ jako radikálně (a „trvale“) budoucí, se naprosto vymykala možnostem předmětného myšlení. Proto jí může být použito a využito teprve s postupným rozvíjením myšlení ne-předmětného, přesněji ne-zpředmětnujícího, tj. nezatěžujícího každou „skutečnost“ nezbytnou „jsoucností“, a tím i „předmětností“ (byť jen předmětnou „stránkou“). Ale první krok už byl vykonán: jakmile připustíme, že některé skutečnosti mají vedle předmětné stránky také stránku nepředmětnou, tj. jakmile třeba jen „modelově“ připustíme, že „událost“, která se začíná dít (odehrávat), je i časově celkem, takže v sobě musí integrovat také svou vlastní „budoucnost“, tj. „budost“, musíme se začít naprosto vážně tázat, odkud vlastně tato její „budost“ čerpá „svůj čas“. Nemůže jej generovat sama ze sebe, pokud již aktuálně „jest“, a tím méně může být její „budost“ generována z jiných oblastí „právě jsoucího“, natož už minulého. Problém může být proto řešen jen dvěma způsoby, pokud na něco nezapomínám: buď 1) jsou jednotlivé „budosti“ generovány nahodile a roztržštěně jako pouze virtuální a pouze za nějakých – nejspíš také nahodilých – okolností (v rámci pravděpodobnosti, byť sebemenší) v takové „mohutnosti“, že „se vytvoří“ nějaký vesmír („reálný svět“) – tak to zatím, jak to vypadá, vidí teoretičtí fyzikové, a doplňují to konceptem tzv. „fyzikálního vakua“; anebo 2) je někde na „počátku“ (ale v budoucnosti, nikoli v minulosti!) nějaké „Jedno“, nějaké HEN jakožto ARCHÉ (pochopitelně pronikavě jinak chápáná než u presokratiků). A tomuto „Jednomu“ by pak bylo možno přisuzovat nejenom nějakou abstraktní stvořitelskou aktivitu, ale jakési skutečné „přicházení“, a to nejen snad pouze jednorázové, nýbrž neustálé a adresné, i když žádná „příšlost“ (a tedy žádné odcházení do bylosti a do minulosti). (Historicky bylo obojí pojetí uskutečněno jednak v pantheismu,

jednak v monotheismu; rozhodujícím argumentem je ovšem „oslovení“, které přichází vždy k „jedinci“.)

Myšlenkové deníky 2007, 070312–2 (12. 3. 2007)

Identita (pro bytost) [2007]

Lenka Karfíková vychází (v referátu pro Karla Flosse) z toho, že „se ptáme, co pro nějakou bytost znamená ‚identita‘“, a sama si hned odpovídá, že „se ptáme, co pro ni znamená být totéž v čase“. V těchto výchozích formulacích vidím několik problematických bodů. Je naprosto správné spojovat onu otázku s určitou „bytostí“, ale jen pokud náležitě zatížíme (tj. vezmeme vážně) tento obrat tak, že se i nadále budeme držet tohoto spojení, této souvislosti „identity“ s určitým subjektem, totiž s nějakou určitou „bytostí“. Pak ovšem nesmíme jen tak lehce přejít k tomu, co to – pro takovou bytost – „znamená“, abychom onu určitou bytost hned jakoby postavili stranou, abychom na ni jako na subjekt jakoby zapomněli, a abychom tak jakoby zcela nenápadně přešli k tomu, co to znamená „pro nás“. Ryze „věcně“ („objektivně“) vzato platí totiž, že „samo o sobě“ není v tomto světě vůbec nic „identického“ – už proto, že není vůbec nic neproměnného, a proměna nutně a vždycky znamená konec „identity“. Můžeme-li proto někdy právem mluvit o totožnosti (identitě), pak výlučně ve smyslu něčeho usilovně dosahovaného a vždy znovu ohrožovaného. A to dále znamená, že toho musí být dosahováno někým (něčím): nějakým subjektem. A zde je rozhodující, v jakém vztahu je ono dosahování identity (totožnosti) k příslušnému subjektu: buď tu jde o subjekt, který sám usiluje o svou totožnost (identitu), anebo o subjekt vnější (subjekt pozorovatele nebo vnějšího „činitele“), který se orientuje ve svém světě (osvětí) a odhaduje, jak určité subjekty (přesněji jeví se či registrované „prvky“) k sobě buď náleží, nebo nenáleží, tj. zda náleží k „témuž“ jevu, nebo k jiným jevům (a proto k „témuž“ jevu vlastně nepatří). V obou případech jde o aktivní identifikaci, ale pokaždé o jiný její typ. Rozhodujícím typem je ovšem to, jak se nějaký subjekt (jsoucno-událost) vnitřně integruje, sjednocuje, aby se stal vskutku celkem a tím získával a udržoval svou „identitu“, tj. to, aby byl stále „týmž“, a tedy sám sebou.

Myšlenkové deníky 2007, 070406–2 (6. 4. 2007)

Události primordiální (a vyšší) [2008]

Žádná událost nevzniká sama od sebe, ani není svým skutečným počátkem (zrodem) produktem nějaké události jiné (ať už současné nebo předchozí). Vznik pravých událostí je proto základním kosmologickým problémem. Každá událost má nějaký svůj vyměřený „čas“ (tzv. vnitřní čas, event. vlastní čas, termínovaný čas). A zároveň žádná událost není jen sama sebou, a to jednak (a především) proto, že samu sebe nezakládá, že nevzniká sama od sebe, jednak proto, že může samu sebe přesáhnout, překročit (tj. překročit své vymezení, a v tom i svou omezenost časovou). To zajisté znamená především to, že žádná událost není fatálně determinována, ale že je nebo může být (a v „reálném“ světě bývá) jakoby postavena před alternativu: buď skončí a nic z ní nezbude (to platí především pro naprostou většinu událostí virtuálních), anebo se nějakým způsobem promění, eventuálně také nechá nebo dá proměnit, že se nějak bude podílet na něčem, co ji přesahuje (také, ale nejenom časově). Tato relativní (nikoli naprostá) nedeterminovanost je však vždy nějak dále omezována „okolnostmi“: tak např. virtuální částice nebo kvantum, které vzniknou (které se „vynoří“ z fyzikálního vakua) mimo náš Vesmír (nebo mimo jakýkoli vesmír, je-li jich více), je např. časově mnohem omezenější než částice či kvantum, které mají možnost se zapojit do prostředí reálného univerza. Takové „zapojení“ umožní virtuální částici, aby se stala částicí reálnou (možná přesněji: aby se proměnila tak, aby se stala součástí nové částice, která už bude reálná) a aby tak překročila např. svou časovou vymezenost (překročila termín svého nezbytného zániku, po něm z ní nic nezbude) a aby se nějak podílela také na událostném dění jiném než vlastním, dokonce na dění vyšší úrovně, než jaké bylo její vlastní dění. Tak dochází k tomu, že třeba částice a kvanta „vznikají“, ale jsou zmarněny, protože nenašly okolnosti vhodné pro podobné „zapojení“, ale také proto, že se jim to nepodařilo, i když okolnosti byly příznivé, nebo když se o to vůbec nepokusily. Takto to vypadá, když zůstaneme jen u kvant a částic, o kterých už fyzika ví a které už mohla zkoumat; je však vysoce pravděpodobné, že mutatis mutandis něco podobného se odehrává i na úrovních mnohem nižších (základnějších), např. na úrovni tzv. superstrun (možná lépe „substrun“).

Myšlenkové deníky 2008, 080717–2 (17. 7. 2008)

Příloha č. 2: Obrazový doprovod

Ladislav Hejránek v devatenácti letech jako maturant (1946)

Po promování

(1952)

doktorem filosofie

Na konci 60. let

Jako hlavní topič v paláci Dunaj (asi 1976)

Při projevu u hrobu T. G. Masaryka v Lánech (1987)

Ladislav Hejdánek v televizním cyklu GEN (1994)

Ladislav Hejdánek na konferenci „Nepředmětné výzvy české filosofie“ v Písku (2012)